Hur kan staten påverka utbudet av arbetskraft?

Magnus Wikström[*]

Institutionen för nationalekonomi

Umeå Universitet

Sammanfattning

I rapporten ges en översikt av forskning om hur ekonomisk politik i vid bemärkelse påverkar utbudet av arbetskraft med tonvikt mot den svenska forskningen under de senaste två decennierna. Forskningen om arbetsutbud anknyter till flera olika politikområden och berör såväl den offentliga sektorns intäkter som utgifter. Följande områden behandlas i rapporten; effekter av inkomstbeskattning och inkomstrelaterade bidrag, arbetslöshetsförsäkring, arbetsmarknadspolitik och arbetsrätt, sjuk- och föräldraförsäkring, pensionssystem, utbildningssystemet, samt åtgärder för att öka arbetskraftsinvandringen. I rapportens avslutande del diskuteras några politikområden där de empiriska resultaten tyder på att ekonomiska incitament kan ha särskilt stor betydelse för utbudet av arbetskraft, samt några områden inom vilka framtida forskning kan anses särskilt relevant. En allmän slutsats från forskningen är att grupper som är nära in- och utträde på arbetsmarknaden, samt grupper som under sitt arbetsliv ofta ändrar arbetsmarknadsstatus, tenderar att reagera förhållandevis mycket på ändrade ekonomiska incitament. Detta talar för att åtgärder som påverkar äldres arbetskraftsdeltagande, exempelvis pensionssystemens utformning, och åtgärder som påverkar de yngre, t ex utbildningssatsningar och utbildningssubventioner, är exempel på områden där ekonomisk politik kan ha förhållandevis stor betydelse för arbetsutbudet. Även sjukförsäkringens utformning förefaller vara viktig för arbetskraftsutbudet, liksom incitament i skatte- och bidragssystemen för låginkomsttagare.

[*] Adress: Institutionen för nationalekonomi, Umeå Universitet, 901 87 Umeå; email: magnus.wikstrom@econ.umu.se . Föreliggande rapport är författad på uppdrag av Riksrevisionen och syftar till att utgöra ett underlag för Riksrevisionens granskningsverksamhet. Författaren vill tacka Thomas Aronsson och Mats Johansson för värdefulla synpunkter.

Innehållsförteckning Sida

1. Inledning **3**

2. Arbetsutbudet i Sverige **5**

2.1 Befolkningens sammansätting 5

2.2 Arbetskraftsdeltagande 7

2.3 Arbetad tid och frånvaro 11

3. Grundläggande arbetsutbudsteori **16**

3.1 Individmodellen 16

3.2 Familjemodeller 18

3.3 Arbetsutbud över livscykeln 20

4. Effekter av beskattning, taxor och inkomstrelaterade bidrag **22**

4.1 Inkomstbeskattning och arbetsutbud 22

4.2 Inkomster och inkomstbeskattning 25

4.3 Effekter av inkomstrelaterade bidrag till hushållen 26

4.4 Barnomsorgsavgifter 29

5. Arbetsmarknadspolitik och arbetsrätt **30**

5.1 Arbetslöshetsförsäkringar 30

5.2 Arbetsmarknadspolitiska åtgärder 33

5.3 Arbetsrätt 35

6. Sociala försäkringar **38**

6.1 Sjukförsäkring och föräldraförsäkring 38

6.2 Pensioner 42

7. Utbildning **46**

7.1 Humankapital och arbetsutbud 46

7.2 Ekonomisk politik, utbildning och arbetsutbud 48

8. Arbetskraftsinvandring **51**

9. Vad kan staten göra för att öka arbetsutbudet? **52**

Referenser **56**

1. Inledning

Folkmängden i Sverige förväntas öka med ungefär 1,5 miljoner personer fram till 2050. Knappt två tredjedelar av ökningen kommer att utgöras av personer över 65 år, medan befolkningen i åldersgruppen 20-64 år endast förväntas utgöra 25 procent av folkmängdsökningen. Samtidigt förväntas livslängden öka, vilket innebär att sammansättningen inom gruppen 65 år och äldre också kommer att förändras. Detta leder i sin tur till att de offentliga utgifterna kan förmodas öka. Mycket tyder på att den framtida ekonomiska politiken kommer att tvingas hantera spänningar mellan en svagt ökande tillgång på individer i arbetsför ålder, kraftigt ökande behov av vård och omsorg samt växande svårigheter att till fullo kunna finansiera välfärdssystemen via skattesystemet. Givet de demografiska förutsättningarna är det därför intressant att analysera hur utbudet av arbetskraft kan påverkas med hjälp av olika politikförändringar.

Föreliggande rapport behandlar effekterna av ekonomisk politik i vid bemärkelse på arbetsutbud i form av arbetade timmar och deltagande i arbetskraften. Inom den offentliga sektorn tillhandahålls ett antal utgiftsprogram vars konstruktioner på olika sätt kan påverka utbudet av arbetskraft. Den offentliga sektorn finansieras vidare via skatter och avgifter som också har betydelse för arbetskraftsutbudet. Rapporten innehåller en genomgång av forskning om dessa system med betoning på deras effekter på arbetskraftsutbudet. Den ekonomiska forskningen om arbetsutbud är mycket omfattande och har en lång tradition. För att avgränsa rapporten fokuseras därför i första hand på forskning genomförd med svenska data. Vissa frågeställningar har dock studerats lite med svenska data, varför diskussionen kompletterats med studier från andra länder.

Rapporten är disponerad på följande sätt. Avsnitt 2 beskriver inledningsvis hur deltagande i arbetskraften och utbudet av arbetstimmar mäts i de svenska arbetskraftsundersökningarna. Därefter beskrivs utvecklingen av deltagande från 1970-talet och framåt. Avsnitt 3 behandlar grundläggande ekonomisk teori om utbudet av arbetskraft med tonvikt på de ekonomiska incitamenten att bjuda ut arbete. Därefter behandlas en rad områden inom vilka man kan förmoda att ekonomisk politik har betydelse för utbud och deltagande. I avsnitt 4 diskuteras effekter av beskattning av arbetsinkomster och inkomstrelaterade bidrag och avgifter. Avsnitt 5 behandlar effekter av arbetsmarknadspolitiska åtgärdsprogram och försäkring vid arbetslöshet på arbetskraftsdeltagande och sökaktivitet hos de arbetslösa. I detta avsnitt diskuteras också hur arbetsrättsliga regler kan påverka sysselsättning och deltagande. Därefter diskuteras sociala försäkringar, d.v.s. pensioner,

sjuk- och föräldraförsäkring. Avsnitt 7 behandlar utbildningsområdet och avsnitt 8 invandring av arbetskraft. Rapporten avslutas med en diskussion av vilka områden och vilka åtgärder som kan förmodas ha störst betydelse för en framtida ökning av utbud och deltagande. Här betonas dessutom områden där kunskaperna är bristfälliga, men som kan förmodas vara av central betydelse för det framtida arbetskraftsutbudet.

2. Arbetsutbudet i Sverige

Ur ett makroekonomiskt perspektiv utgörs den sammanlagda arbetsinsatsen av det totala antalet arbetade timmar i ekonomin. Om vi tänker oss att beskriva hur många timmar som man i genomsnitt arbetar per individ i Sverige, kan detta mått delas upp i fem olika komponenter enligt:

- andel av befolkningen i arbetsför ålder
- arbetskraftsdeltagande
- sysselsättning
- närvaro
- arbetad tid

Arbetsutbud kan avse samtliga dessa komponenter. Det vanligaste är att studera två av dem, dels deltagande i arbetskraften, och dels antal arbetade timmar givet att man deltar. Detta avsnitt fokuserar huvudsakligen på dessa aspekter av arbetsutbud genom att historiskt beskriva utvecklingen av arbetskraftsdeltagande och arbetad tid. Men det är ofta också av intresse att diskutera det potentiella arbetsutbudet på lång sikt, vilket innebär att man också kan beakta hur stor andel av befolkningen som är i arbetsför ålder. Frånvaro från arbetet kan också sammanhänga med utbudet av arbetskraft och diskuteras därför kortfattat i slutet av avsnittet.

Den offentliga statistiken över arbetsutbud innehåller framför allt information om deltagandet via Arbetskraftsundersökningarna, AKU, som är en urvalsundersökning genomförd av SCB varje månad. AKU innehåller också information om sysselsättning och arbetad tid. Inom arbetsutbudsforskningen används, förutom AKU, olika individdatabaser, vanligtvis intervjuundersökningar, för att beskriva och analysera arbetad tid. I detta avsnitt används AKU och SCB:s befolkningsstatistik för att beskriva arbetsutbudet.[1]

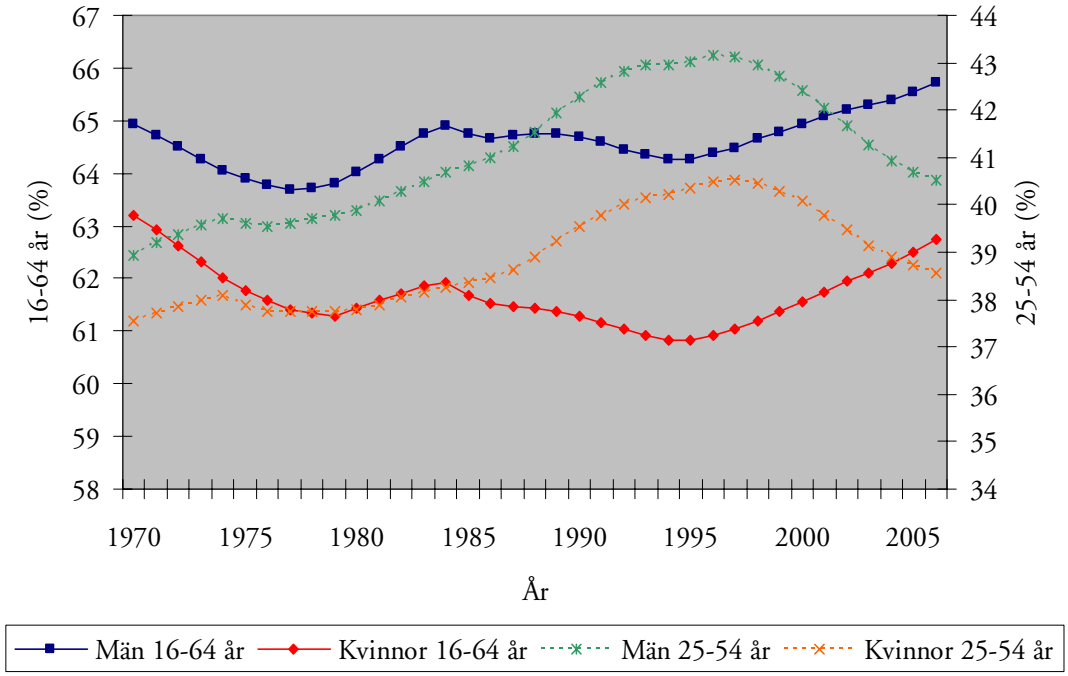
2.1 Befolkningens sammansätting

Historiskt har man med den arbetsföra befolkningen menat den del som är mellan 16 och 64 år. Detta mått återspeglar att man slutar den obligatoriska skolan vid 16 års ålder och normalt går i pension vid 65. Bland arbetsutbudsforskare har det varit vanligt att avgränsa studierna åldersmässigt. Detta beror på att ungdomar och de som befinner sig nära pensionsåldern tenderar att vara mer rörliga när det gäller arbetsmarknadsstatus, vilket i sin

[1] De data som används i detta avsnitt är tillgängliga via SCB:s statistiska databaser: http://www.ssd.scb.se .

tur gör det svårare att studera arbetsutbudsbeslut för dessa grupper. Ungdomar har kommit att etablera sig allt senare på arbetsmarknaden. De flesta studerar vidare på gymnasiet och en stor andel går dessutom vidare till högre utbildning. En alternativ definition innefattar därför de som primärt är anknutna till arbetsmarknaden, och en vanlig avgränsning har varit 25-55 år. Utvecklingen av den arbetsföra befolkningen sedan 1970 återges i figur 1 med två olika mått.

Figur 1: Andel av befolkningen åldrarna 16-64 år samt 25-54 år 1970-2006 (%)

Förändringar i den arbetsföra befolkningen sker mycket långsamt. Mellan 1970 och 2006 har andelen i arbetsför ålder 16-64 år varierat mellan 64 och 66 procent för män och mellan 61 och 63 procent för kvinnor. En snävare definition ger naturligen en större variation på grund av att det är färre åldersklasser som aggregeras, och andelen 25-54 åringar varierar därför i högre utsträckning över tid. Figuren visar att det är en ganska tydlig nedgång i andelen 25-54 åringar från mitten av 1990-talet och framåt. Detta beror huvudsakligen på det stora antalet individer födda på 1940-talet, men till en del också på att årgångarna födda runt omkring 1990 är stora.

SCB utarbetar regelbundet befolkningsprognoser och dessa visar att andelen i arbetsför ålder kommer att minska betydligt i framtiden (SCB, 2006). Det är framför allt den äldre delen av befolkningen (över 65 år) som kommer att öka, men SCB räknar också med högre födelsetal inom de närmaste åren. Andelen i åldrarna 16-64 år minskar redan från 2008 och om 10 år kommer andelen att ha minskat till ungefär 62 procent för män och 60

procent för kvinnor. Denna minskning väntas sedan fortsätta för att klinga av ca 2030. (SCB, statistiska databaser, befolkningsprognos 2007-2050). Det innebär att det potentiella arbetsutbudet för närvarande är stort i förhållande till såväl historiska siffror som framtida förväntningar.

2.2 Arbetskraftsdeltagande

Definitioner

Ur teoretisk synvinkel består arbetskraften av dem som vill arbeta till en given lön. I praktiken är det emellertid omöjligt att mäta individers intentioner, och dessutom finns det vissa gränsdragningsproblem. Detta innebär att definitionen på arbetskraftsdeltagandet, som det mäts i AKU, är mer komplicerad än den gängse teoretiska tolkningen.

I AKU har arbetskraftsdeltagandet i huvudsak beräknats för befolkningen 16-64 år. Arbetskraften består av två huvudkategorier, sysselsatta och arbetslösa. Sysselsatta kan antingen vara i arbete eller tillfälligt frånvarande under hela den vecka mätningen genomförs. Personer i arbete är de som utfört något arbete (minst en timme) antingen som avlönad arbetstagare, egen företagare, eller som oavlönad medhjälpare till företagare i det egna hushållet. Till sysselsatta räknas också deltagare i vissa arbetsmarknadspolitiska program, exempelvis anställning med lönebidrag och anställningsstöd, samt start av näringsverksamhet.

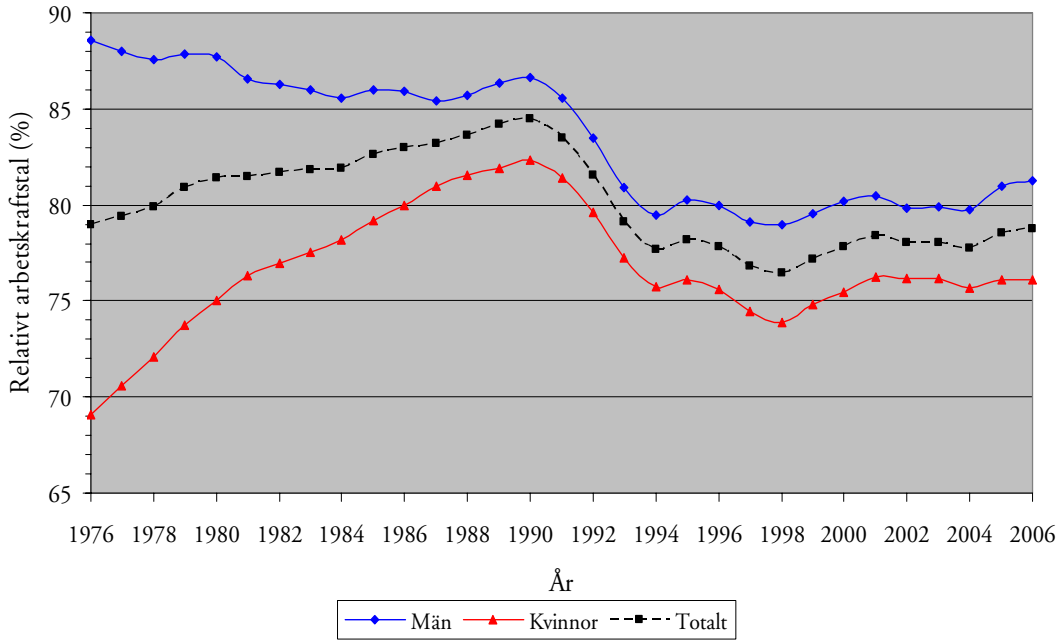
Tillfälligt frånvarande är de som inte utfört något arbete under mätveckan men som hade anställning eller var egen företagare. Frånvaron kan bero på sjukdom, semester, eller tjänstledighet. Detta innebär att en person som har en anställning och som studerar tillhör arbetskraften, men en person som studerar utan att ha anställning inte gör det. Arbetslösa är de som varit utan arbete under mätveckan, men sökt arbete under de senaste fyra veckorna och dessutom kunnat arbeta eller påbörja arbete inom 14 dagar. Hit räknas också de som har fått ett arbete med start inom tre månader.

De som vare sig är sysselsatta eller arbetslösa tillhör inte arbetskraften. Detta gäller pensionärer, studerande, långvarigt sjuka, värnpliktiga, hemarbetande och s.k. latent arbetssökande. Den sistnämnda kategorin består av arbetslösa som inte sökt arbete de senaste fyra veckorna. När det gäller arbetsmarknadspolitiska program, räknas deltagare i program av studiekaraktär som ej tillhörande arbetskraften (exempelvis arbetsmarknadsutbildning).

Arbetskraftsdeltagandet 1976-2006

Arbetskraftsdeltagandet mäts med det s.k. relativa arbetskraftstalet. Detta är andelen personer i arbetskraften i en viss ålderskategori förhållande till befolkningen i jämförbar ålder. Utvecklingen av arbetskraftsdeltagandet för män och kvinnor i Sverige under perioden 1976 till 2006 visas i figur 2.

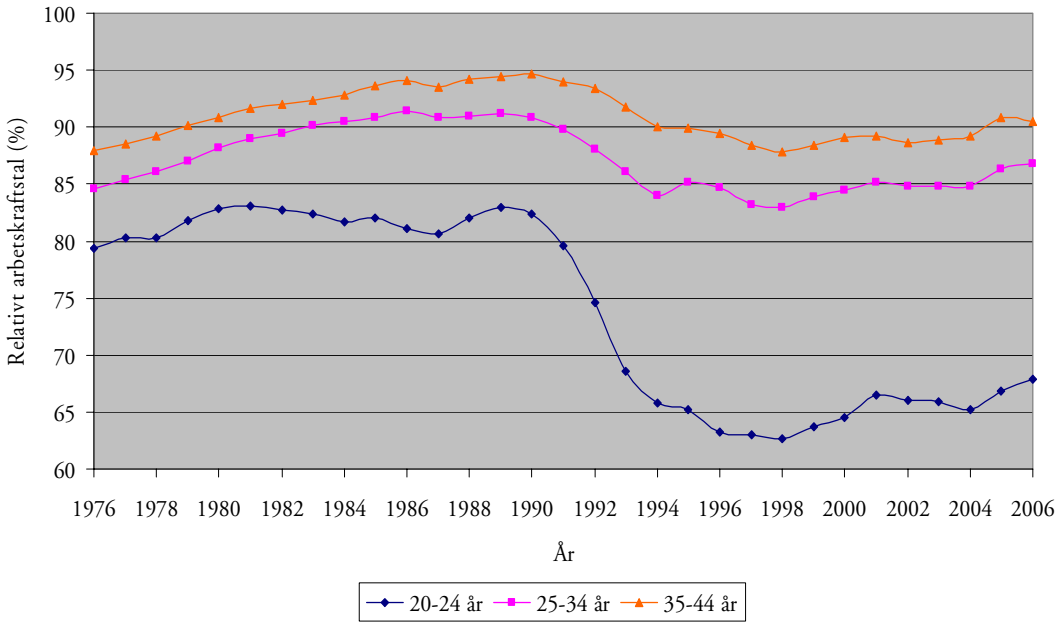
Figur 2: Arbetskraftsdeltagande 16-64 år

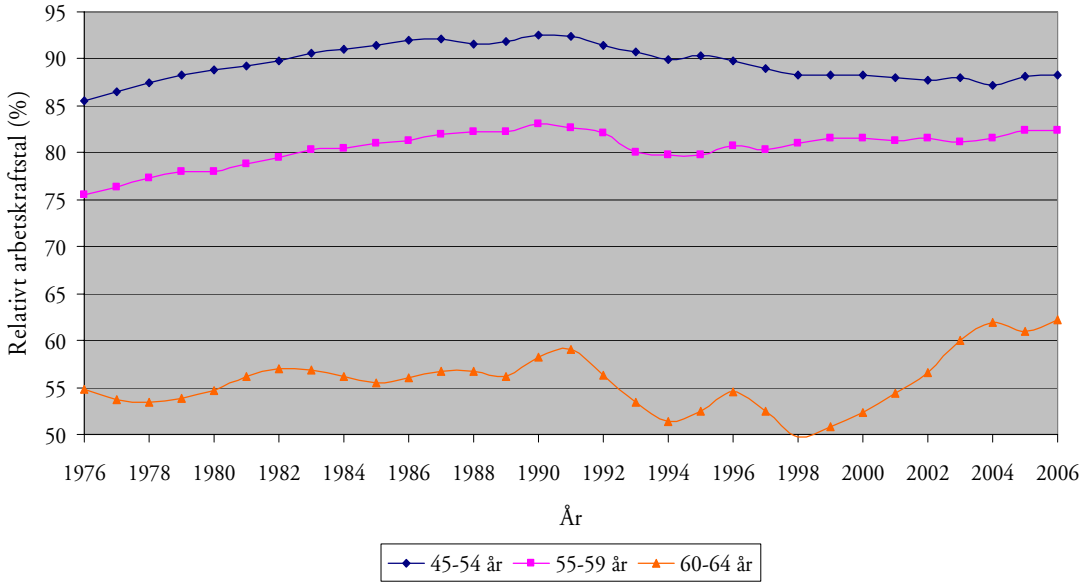
Det totala arbetskraftdeltagandet ökade fram till och med 1990, när knappt 85 procent av befolkningen i arbetsför ålder deltog i arbetskraften. Därefter minskade deltagandet fram till 1998 och har sedan ökat något igen. Det är väl känt att kvinnors deltagande i arbetskraften ökade från 1960-talet och fram till 1990. Ungefär 75 procent av kvinnorna i arbetsför ålder deltar i arbetskraften. Mäns deltagande har fallit under hela perioden, från knappt 89 procent 1976 till ungefär 81 procent 2006. OECD genomför internationella jämförelser av bland annat arbetskraftsdeltagande. De svenska männens arbetskraftsdeltagande ligger mycket nära genomsnittet för hela OECD. I flertalet OECD-länder har dessutom deltagandet minskat efter 1990 precis som i Sverige. Arbetskraftsdeltagandet för kvinnor är betydligt högre än genomsnittet för OECD. Till skillnad mot Sverige har deltagandet bland kvinnor ökat för genomsnittet av OECD-länder efter 1990. De länder som, förutom Sverige, har det högsta deltagandet bland kvinnor är de nordiska länderna och Schweiz. (OECD 2007)

Arbetskraftsdeltagandet minskade för båda könen i samband med lågkonjunkturen på 1990-talet och har dessutom legat kvar på en lägre nivå än tidigare. Det visar sig emellertid att det finns betydande skillnader i utvecklingen vad beträffar deltagande i olika åldersgrupper. Figur 3 och 4 jämför arbetskraftsdeltagandet för fem olika åldersgrupper.

Figur 3: Arbetskraftsdeltagande 20-44 år

Figur 4: Arbetskraftsdeltagande 45-64 år

I den yngsta åldersgruppen, 20-24 år, minskade deltagandet mycket kraftigt mellan 1990 och 1994, från en tämligen stabil nivå på drygt 82 procent till ungefär 63 procent. Mellan 1995 och 2006 har deltagandet legat omkring 65 procent. En minskning med 15 procent-

enheter i denna åldersgrupp motsvarar ungefär 80 000 individer, eller ungefär 1,5 procent av den totala arbetskraften. I många andra länder har deltagandet bland yngre också minskat sedan 1990. Exempelvis har OECD-genomsnittet för kvinnor 15-24 år fallit med ungefär 4 procentenheter mellan 1994 och 2006 (OECD 2005; OECD 2007).

Även för grupperna 25-34 år och 35-44 år kan man notera en minskning, även om den inte är lika dramatisk som för den yngsta gruppen. Mellan 1990 och 1994 minskade exempelvis deltagandet för 35-44 åringar med ungefär 5 procentenheter vilket motsvarar drygt 60 000 individer. För de äldre grupperna är minskningarna högst måttliga, och för den äldsta gruppen (60-64 åringarna) har deltagandet ökat markant på senare år.

Skillnaden i deltagande över tiden för åldersgruppen 20-24 år sammanhänger med utbyggnaden av den högre utbildningen. 1990/91 fanns det drygt 200 000 registrerade studenter inom högre utbildning. Läsåret 2005/2006 var antalet registrerade studenter knappt 400 000 (SCB, 2007). Många av dessa tillhör åldersgruppen 20-24 år. Men utbyggnaden av den högre utbildningen kan inte förklara hela minskningen i arbetskraftsdeltagandet. Det uppmätta arbetskraftsdeltagandet i åldern 20-24 år minskade från drygt 82 till 65 procent mellan 1990 och 2004. Om man i arbetskraften inkluderar de som angivit ”studier” som orsak till att man inte deltagit i arbetskraften, så tillhörde ungefär 93,5 procent av åldersgruppen denna utvidgade kategori, och minskningen fram till 2004 var ungefär 5 procentenheter.

Andra dimensioner

Arbetskraftsdeltagandet varierar inte bara mellan kön och över åldrar. Det finns betydande skillnader i deltagande mellan inhemskt födda och utländsk födda individer. Bland inhemskt födda individer deltog 2006 drygt 82 procent av männen och 78 procent av kvinnorna i åldern 16-64 år. Bland utländskt födda var motsvarande siffror 75 respektive 65 procent. Det innebär att utländskt födda mäns deltagande uppgår till ungefär 90 procent av de inhemskt föddas deltagande. För kvinnor är motsvarande siffra 83 procent. Ekberg (2004) rapporterar motsvarande siffror för en längre tidsperiod. Mellan 1991 och 2003 minskade kvoten mellan de utländskt och inhemskt föddas deltagande från 91 procent till 87 procent för män och från 86 till 81 procent för kvinnor.

Det relativa arbetskraftstalet varierar också mellan regioner. År 2007 varierade deltagandet i åldern 16-64 år mellan 79 procent (Norrbotten) och 85 procent (Halland) för män. Vad beträffar kvinnor uppmättes det lägsta deltagandet i Västmanland (71,5 procent) och det

högsta i Kronobergs län (82 procent). Regionala variationer i arbetskraftsdeltagande förefaller också i viss mån vara bestående över tiden.

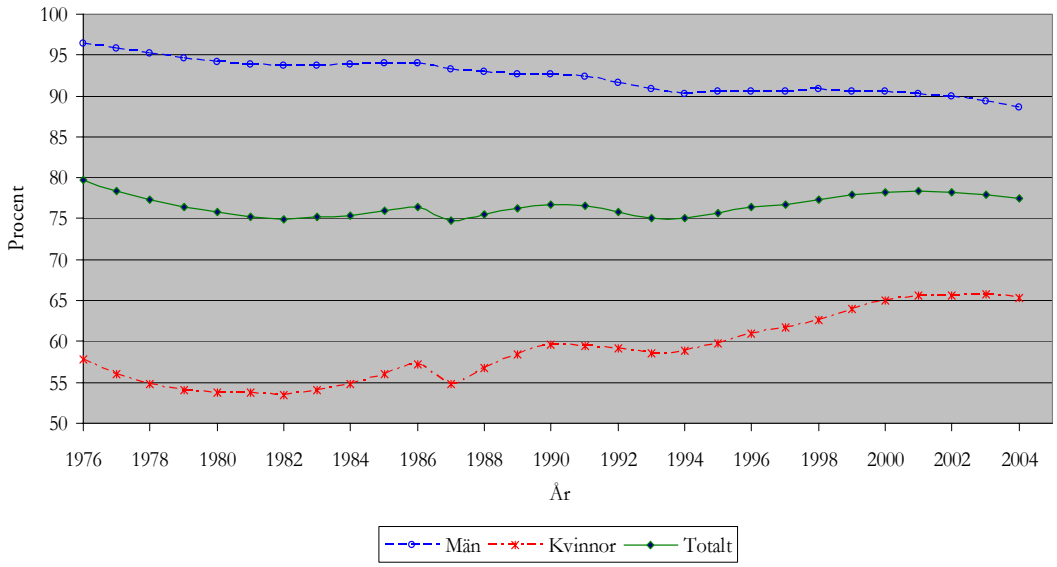
2.3 Arbetad tid och frånvaro

Arbetskraftsundersökningarna innehåller information om arbetad tid. Den tidsrapportering som finns i AKU avser vanligen arbetad tid, d.v.s. den överenskommelse som finns mellan arbetsgivare och arbetstagare. Förutom vanligen arbetad tid finns information om tillfällig frånvaro, d.v.s. om individen har varit helt frånvarande från arbetet under mätveckan. Uppdelningen i arbetad tid görs vanligen med avseende på tre olika kategorier, heltid (35 timmar eller fler timmar), deltid (20-34 timmar), samt korttid (färre än 20 timmar). I detta avsnitt beskrivs också tillfällig frånvaro från arbetet. Denna beskrivning görs, som tidigare nämnts, genom att jämföra antalet sysselsatta med det antal som uppgett att de varit i arbete under mätveckan.

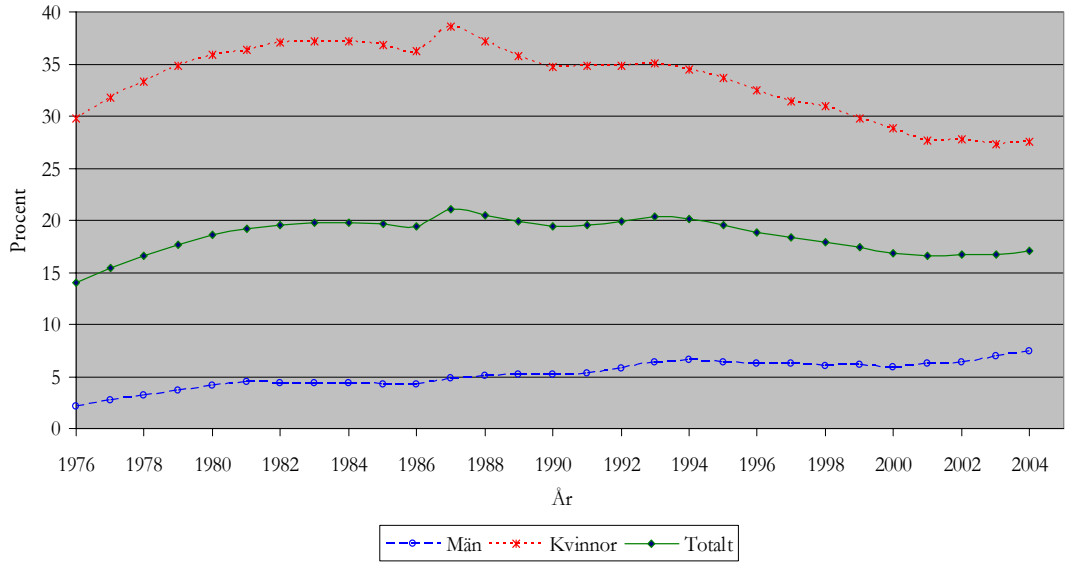
Arbetad tid 1976-2004

Figur 5 beskriver andelen heltidsarbetande för perioden 1976-2004, och figur 6 andelen deltidsarbetande 20-34 timmar för samma period.

Figur 5: Heltidsarbetande som andel av sysselsatta (%) 1976-2004

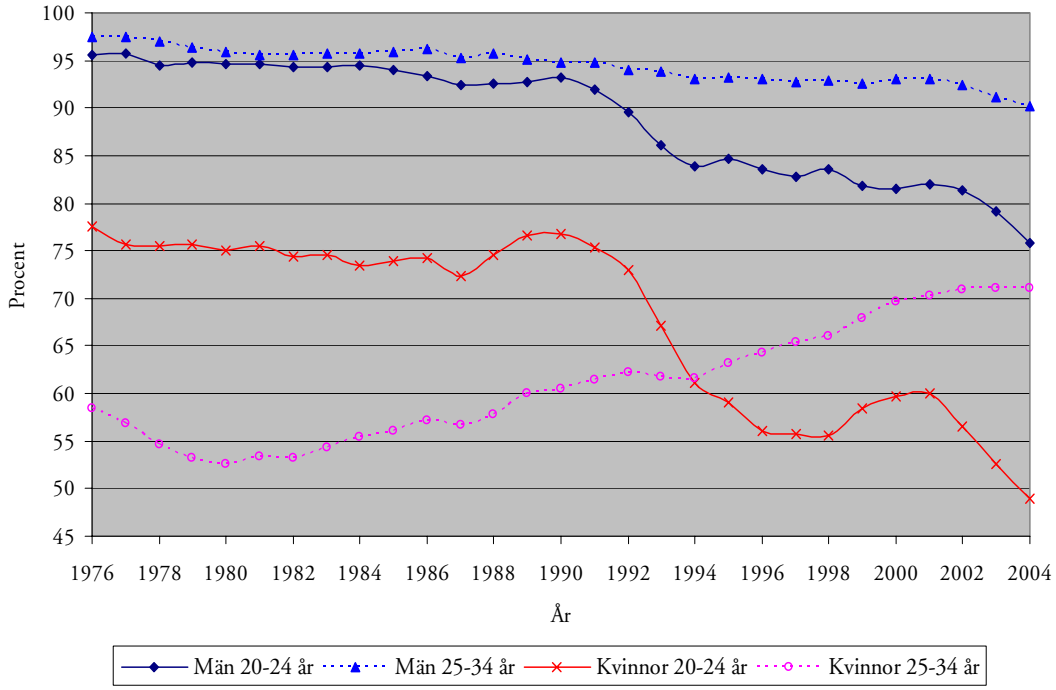
Figur 6: Deltidsarbetande 20-34 timmar per vecka som andel av sysselsatta (%) 1976-2004

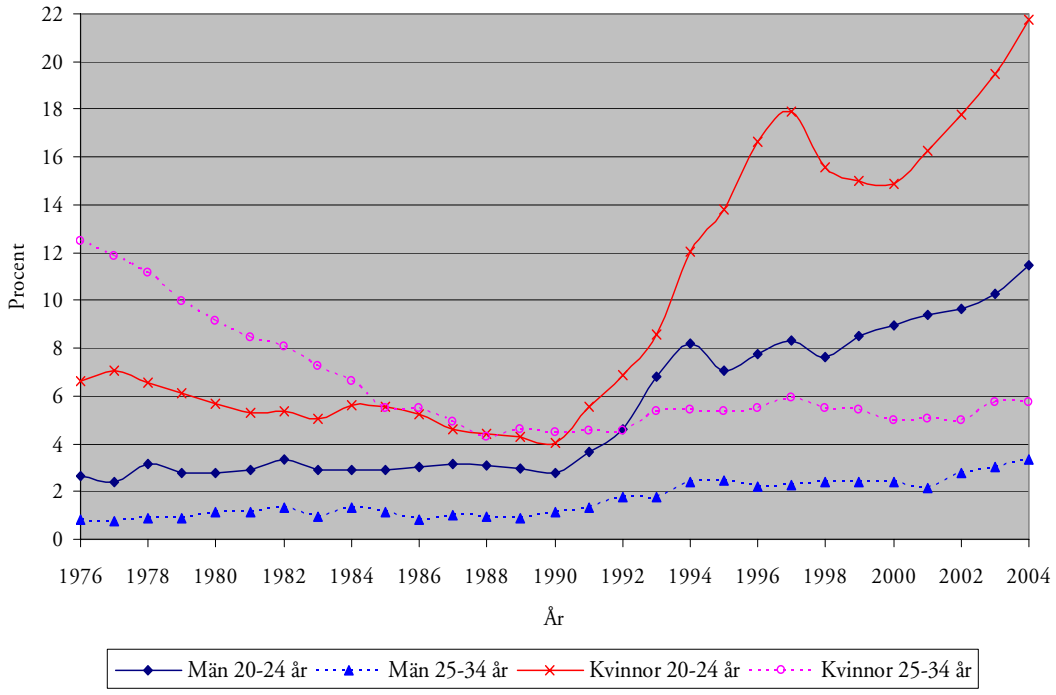
År 1976 arbetade 96 procent av männen heltid och 2004 var andelen 88 procent. Det finns en svagt negativ trend för hela perioden. Kvinnor tenderar att arbeta heltid i högre utsträckning i dag än för 30 år sedan. År 2004 arbetade ungefär 65 procent av kvinnorna heltid. Skillnaderna i deltidsarbete 20-34 år har förändrats på motsvarande sätt: något fler män arbetar deltid idag än för 30 år sedan, och något färre kvinnor arbetar deltid.

Om man specifikt studerar arbetstiderna för olika åldersgrupper i befolkningen, uppträder ett avvikande mönster för den yngre åldersgruppen 20-24 år. Figur 7 visar andelen heltidsarbetande bland män och kvinnor i åldrarna 20-24 år samt 25-34 år. Figur 8 beskriver andelen deltidsarbetande, 1-19 timmar per vecka för samma åldersgrupper. Övriga åldersgrupper finns inte beskrivna eftersom mönstret för dessa påminner mycket om det för gruppen 25-34 år.

Figur 7: Andelen heltidsarbetande bland sysselsatta i åldern 20-34 år (%)

Figur 8: Andel deltidsarbetande 1-19 timmar per vecka bland sysselsatta i åldern 20-34 år

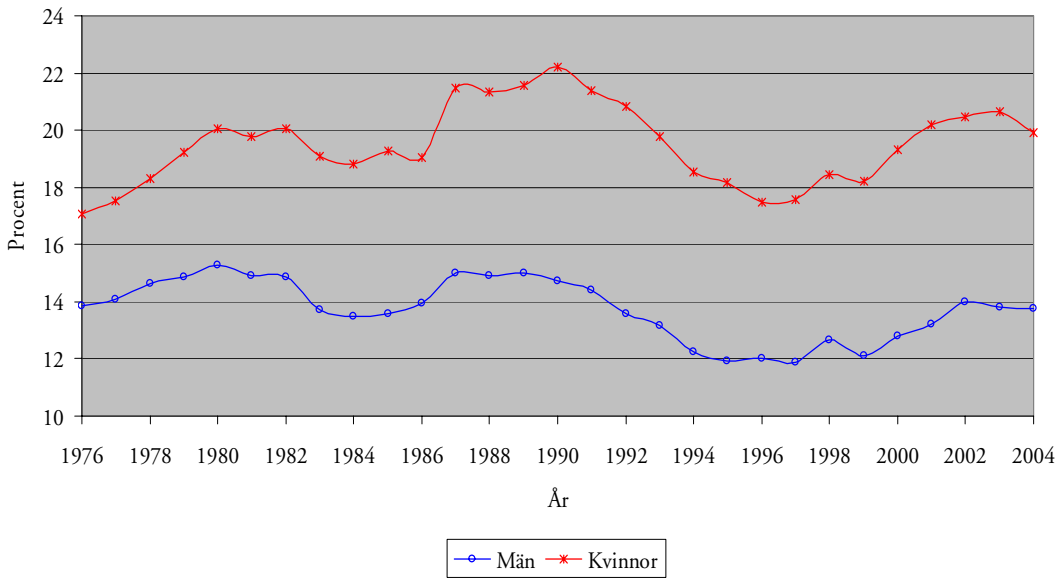
När de gäller män minskar andelen heltidsarbetande för samtliga åldersgrupper. Nedgången för 20-24 åringar är emellertid betydligt större än för de andra grupperna. Det visar sig (se figur 8) att andelen som arbetar kort tid bland män i denna grupp ökat högst väsentligt från 1990 och framåt. En trolig förklaring till detta är att arbete bland studerande blivit

vanligare, och förmodligen arbetar studenter endast någon eller några timmar per vecka. På liknande sätt kan mönstret för unga kvinnor beskrivas. Skillnaden är att arbete kort tid ökat mer för unga kvinnor än för motsvarande grupp män. Däremot minskade korttidsarbetet för kvinnor 25-34 år fram till 1990 och därefter legat stilla. En viktig slutsats i detta avsnitt är att arbetstiderna för män och kvinnor har utjämnats under den senaste 30-årsperioden. Män arbetar fortfarande i högre utsträckning än kvinnor heltid, men skillnaden i de yngre åldersgrupperna har minskat mer än i de äldre grupperna.

Tillfällig frånvaro

En viktig dimension av arbetad tid är i vilken utsträckning som man faktiskt arbetar. Tillfällig frånvaro, kan som tidigare nämnts, bero på sjukdom, semester, eller tjänstledighet. I figur 9 beskrivs frånvaron för män och kvinnor.

Figur 9: Tillfälligt frånvarande som andel av antalet sysselsatta 1976-2004

Kvinnor har högre frånvaro än män. Denna skillnad kan möjligen sägas ha ökat något över tiden, och kan givetvis sammanhänga med att kvinnor idag i genomsnitt har något längre arbetstid än för 30 år sedan och män något kortare tid. Frånvaron förefaller vara långsiktigt stabil, för män runt 14 procent och för kvinnor omkring 19 procent. Det finns ett tydligt konjunkturmönster när det gäller frånvaron. Frånvaron minskar i lågkonjunktur för att sedan öka i högkonjunktur. Detta mönster kan återspegla såväl arbetsbelastning som rädsla för att förlora jobbet, d.v.s. variationerna kan vara rena utbudseffekter. Man bör emellertid notera att AKU:s definition av frånvaro avser frånvaro under hela mätveckan. Detta innebär exempelvis att den faktiska frånvaron kan vara betydligt högre på grund av att vissa

personer är frånvarande under en del av veckan och i arbete under en annan del av veckan. Denna grupp räknas emellertid inte som tillfälligt frånvarande i AKU:s statistik.

3. Grundläggande arbetsutbudsteori

I detta avsnitt introduceras kortfattat de grundläggande byggstenarna för att förklara hur individers arbetsutbud, framför allt antalet arbetade timmar, men också i viss mån deltagande i arbetskraften, påverkas av ekonomiska variabler. Avsnittet är indelat i tre delar. Den första delen beskriver den allra enklaste arbetsutbudsteorin, den s.k. individmodellen, och de andra två delarna generaliserar individmodellen i två riktningar; i avsnitt 3.2. beskrivs arbetsutbudsteori för hushåll med flera medlemmar, och i avsnitt 3.3. diskuteras några centrala aspekter på arbetsutbudsbeteende över livscykeln.

3.1 Individmodellen

I den grundläggande modellen för arbetsutbud antas varje hushåll bestå av en individ och fatta beslut om arbetskraftsdeltagande och arbetsutbud vid en given timlön och andra ekonomiska ersättningar. Modellen är en stark förenkling av verkligheten, men ger samtidigt värdefulla kunskaper om grundläggande ekonomiska motiv. Den kan också användas för att analysera effekterna av olika typer av ekonomisk politik, och många av slutsatserna påverkas inte på avgörande sätt av modellens enkelhet i förhållande till mer komplexa modeller.

Utgångspunkten är att individer väljer mellan två olika nyttigheter eller varor; konsumtion och fritid, och väljer den kombination av varorna som ger högst behovstillfredsställelse (nytta). Fritidens spegelbild är arbetstid, d.v.s. all tid kan delas in i antingen fritid eller arbetstid. Detta innebär att arbetstid är kostsamt för individen eftersom en längre arbetstid minskar möjligheterna till fritid. Individen har också en budget. Inkomsterna utgörs av arbetsinkomst (timlönen multiplicerat med antalet timmar man jobbar), och övrig inkomst (exempelvis inkomst från räntor och barnbidrag). Utgifterna består i sin helhet av privat konsumtion (individen antas inte spara eller låna).

Huvudsyftet med modellen är att beskriva hur de ekonomiska variablerna (timlön och övrig inkomst) påverkar individens arbetsutbud. Vi skriver normalt sett arbetsutbudet som en matematisk funktion av dessa storheter;

$$h = h(w, y) \tag{3.1}$$

där h är arbetad tid, w timlön, och y övrig inkomst.

Arbetad tid

Hur påverkar då timlön och övrig inkomst arbetad tid? Det visar sig att trots modellens enkla uppbyggnad så kan riktningen på sambandet mellan timlön och arbetad tid inte bestämmas a priori. Detta gäller också sambandet mellan övrig inkomst och arbetad tid. Om vi utgår från en person som arbetar ett visst antal timmar, och höjer dennes timlön uppstår två effekter. För det första innebär det att individen blivit rikare och därmed fått utrymme att öka såväl konsumtion som fritid. Denna effekt kallas inkomsteffekten. Vanligtvis antas att antalet timmar i fritid ökar på grund av inkomsteffekten; den antas vara en s.k. normal vara.[2] Detta innebär att antalet arbetstimmar minskar som en följd av inkomstförstärkningen. För det andra innebär en löneökning att det lönar sig mer att arbeta på grund av att fritid blir relativt sett dyrare jämfört med konsumtion då timlönen stiger. Individen väljer i så fall att substituera en del av sin fritid till förmån för ytterligare konsumtion. Denna effekt kallas substitutionseffekt och innebär som sagt att arbetstiden tenderar att öka då timlönen stiger. Summan av de två effekterna utgör den totala effekten.[3] Eftersom substitutionseffekten är positiv och inkomsteffekten kan vara såväl positiv som negativ, kan man inte utifrån den teoretiska modellen garantera att arbetsutbudet ökar då timlönen ökar.

En högre övrig inkomst ökar hushållets köpkraft. Det är en ren inkomsteffekt och kan påverka arbetsutbudet negativt (fritid är en normal vara) eller positivt (fritid är en s.k. inferior vara). Det går således inte att bestämma riktningen på effekten av övrig inkomst på arbetsutbudet från den teoretiska modellen. Det finns ett stort antal empiriska studier, framför allt från 1980-talet, där effekter av löner och övrig inkomst studeras.[4] Flertalet studier har som huvudsyfte att analysera effekter av beskattning på arbetsutbud (se avsnitt 4 för en genomgång av resultat). De huvudsakliga slutsatserna från dessa studier är att män tenderar att reagera måttligt på timlöneförändringar, medan kvinnor reagerar i större utsträckning. Flertalet studier finner dessutom arbetsutbudet tenderar att öka, för såväl män som kvinnor, när timlönen ökar. Som vi tidigare sett tenderar flertalet män att arbeta heltid. Samtidigt är variationen i timlön och övrig inkomst tämligen stor. Detta talar också för att mäns arbetsutbud tenderar att förändras tämligen lite av löne- och

[2] Varor delas in i två kategorier beroende på inkomsteffektens riktning, normala varor och inferiora varor. Ett exempel på de senare är potatis. Hushåll tenderar att konsumera en mindre mängd potatis när inkomsten stiger. Dessa kallas också fattigmansvaror. Å andra sidan, varor som är normala, och på vilka hushållet tenderar att lägga en större andel av sin budget när inkomsten stiger, kallas för lyxvaror.

[3] Uppdelningen av en arbetsutbudsförändring som följer av en löneförändring i dess komponenter, kallas för Slutskyekvationen.

[4] Se exempelvis Blundell och MaCurdy (1999), Killingsworth (1983) för internationella översikter av empiriska resultat.

inkomstförändringar. Att kvinnors arbetsutbudsresponser är kvantitativt sett större än mäns är förenligt med idén att kvinnor har varit sekundära på arbetsmarknaden.

Arbetskraftsdeltagande

Individmodellen kan också användas för att diskutera betydelsen av ekonomiska variabler på deltagande i arbetskraften. I individmodellen är beslutet att delta i arbetskraften en del av beslutet att bjuda ut ett visst antal arbetstimmar. En person som bjuder ut ett positivt antal timmar deltar i arbetskraften, medan en individ som inte gör det inte heller deltar. En individs *reservationslön* definieras som den timlön som gör individen likgiltig mellan att bjuda ut ett positivt antal timmar och inte delta i arbetskraften. För alla timlöner högre än reservationslönen kommer individen att bjuda ut arbete, och för alla löner lägre än reservationslönen kommer arbetsutbudet att vara noll timmar. Detta innebär att arbetskraftsdeltagandet stiger med lönenivån. Om vi antar att olika individers preferenser för konsumtion och fritid är ungefär desamma, kommer arbetskraften att sorteras utefter timlön. De med högst timlön deltar i arbetskraften och de med lägst timlön gör inte nödvändigtvis det.

Arbetskraftsdeltagande påverkas också av andra ekonomiska ersättningar. Ju större ersättning i form av övrig inkomst som individen har, desto högre blir reservationslönen. Det innebär att arbetskraftsdeltagandet i den arbetsföra befolkningen minskar med övrig inkomst. Om vi exempelvis tänker oss att individer får ett inkomstoberoende bidrag, så kommer arbetskraftsdeltagandet att minska med bidragets storlek. Man kan vidare förmoda, även om det som tidigare beror på fördelningen av preferenser för konsumtion och fritid i den arbetsföra befolkningen, att deltagandet bland de med låga timlöner påverkas mer än deltagande bland de med höga löner.

3.2 Familjemodeller

Hushåll består oftast av flera vuxna personer, och individmodellen kan inte fånga alla aspekter på flerpersonshushåll. Sedan länge finns det emellertid alternativ till individmodellen, och dessa kan sammanfattas med benämningen familjemodeller. Den enklaste modellen är den s.k. *hushållsmodellen* i vilken två (eller flera) personer bjuder ut arbete och konsumerar en vara. Beslutsfattandet inom hushållet modelleras inte uttryckligen vilket innebär att de val som görs av hushållet kan tolkas som om de görs av en individ eller i konsensus mellan hushållsmedlemmarna. En annan klass av modeller för beslutsfattande inom hushållet är s.k. kollektiva modeller, i vilka hushållets medlemmar förhandlar eller på

annat sätt fattar beslut i konsensus.[5] I en kollektiv modell antas beslut fattas i två steg. Det första steget innebär att hushållsmedlemmarna upprättar en regel för hur hushållets resurser ska fördelas mellan individer; en s.k. delningsregel, och därefter i det andra steget bestämmer var och en hur mycket arbete som ska bjudas ut givet delningsregeln som upprättades i första steget.

En skillnad i en familjemodell, jämfört med en individmodell, är att mäns och kvinnors arbetsutbud ses i ett sammanhang och det är därigenom möjligt att diskutera s.k. korslöneeffekter, d.v.s. hur kvinnors arbetsutbud reagerar på mäns löneförändringar och vice versa. På basis av en teoretisk modell är det inte möjligt att avgöra i vilken riktning som korslöneeffekter förväntas ska gå. Om vi som exempel utgår från hushållsmodellen, beror korslöneeffekter bland annat på om mannens och kvinnans tidsanvändning är komplementära, exempelvis om värdet (nyttan) av mannens fritid ökar om kvinnan ökar sin fritid. Om värdet av mannens fritid är oberoende av kvinnans fritid och vice versa, så säger man att nyttofunktionen är separabel i mannens och kvinnans fritid. Detta specialfall innebär att man i allt väsentligt[6] kan använda en individmodell för att analysera arbetsutbud. Om istället mannens och kvinnans fritid är komplementära, vilket förefaller logiskt, så tenderar exempelvis mannen att öka sitt arbetsutbud om kvinnan ökar sitt utbud som en följd av högre timlön. Å andra sidan kan mannens arbetsutbud minska när kvinnans ökar på grund av att löneförändringen gjort hela hushållet rikare, vilket gör att mannen ökar sin efterfrågan på fritid (om fritid är en normal vara).

Om vi låter mannens storheter betecknas med fotindex m och kvinnans med k, kan arbetsutbudet i en hushållsmodell för en individ $i=m,k$ beskrivas matematiskt som

$$h_i = h_i(w_m, w_f, y_m + y_f) \tag{3.2}$$

Arbetsutbudet för en individ påverkas av mannens lön, kvinnans lön, och hushållets sammanlagda övriga inkomst. Flera av de studier som genomförts på svenska data har karaktären av hushållsmodeller. Korslöneeffekterna tenderar emellertid att skilja sig tämligen mycket mellan olika studier och det är därför svårt att dra några generella slutsatser.

[5] Det finns också teoretiska modeller som bygger på s.k. icke-kooperativa spel. Vi behandlar inte dessa här.
[6] Definitionen av övrig inkomst i respektive individs arbetsutbudsekvation kommer dock att påverkas eftersom hushållet är en beslutsfattande enhet.

3.3 Arbetsutbud över livscykeln

Individmodellen är en statisk beskrivning av arbetsutbudet. Det finns emellertid också flera viktiga intertemporala överväganden associerade med arbetsutbud. Individer utbildar sig i unga år, arbetar under sin vuxna ålder och träder slutligen ut ur arbetskraften i samband med pensionering. Vidare varierar arbetsutbudet under den yrkesaktiva åldern på grund av att hushållens sammansättning förändras och att hälsostatus förändras. Detta innebär att arbetsutbud också kan vara förknippat långsiktig planering och för att förstå hur individer påverkas långsiktigt av ekonomisk politik krävs att man inkorporerar, eller åtminstone beaktar, sådana möjligheter i en ekonomisk modell.

I en livscykelmodell beaktas att en individ planerar för konsumtion och arbetsutbud under hela den återstående livslängden (planeringshorisonten). Härigenom beaktas också förmögenhetsbildning genom att individer kan låna och spara. I en livscykelmodell kommer inte endast timlönen idag att påverka arbetsutbudet idag, utan även framtida förväntade timlöner kommer att ha betydelse, liksom övriga framtida ekonomiska händelser. Om man exempelvis vet att man kommer att skaffa barn om några år, är det rimligt att en förutseende person inkorporerar detta i sitt arbetsutbudsbeslut idag. Förändringar som genomförs idag kommer också att ha effekter i framtiden.

Förutom statiska effekter av timlöneförändringar som vi redan diskuterat i samband med individmodellen, uppstår i en livscykelmodell två olika typer av intertemporala effekter. Förändringar av timlönen vid en tidpunkt kommer att ha effekter i en efterföljande tidpunkt genom (i) att värdet av fritid och konsumtion i morgon påverkas av förändringar i fritid och konsumtion idag, och, (ii) förändringar av timlönen idag påverkar individens förmögenhet vilket påverkar val av arbetsutbud i framtiden. Därtill kan ytterligare effekter uppstå, t.ex. om beskattning är progressiv så kan den framtida lönen efter skatt påverkas, vilket i sin tur påverkar arbetsutbudet i framtiden.

En avgörande förenkling i livscykelmodeller är antagandet om att nyttofunktionen är separabel över tid. Detta innebär att värdet av fritid och konsumtion idag inte påverkas av mängden fritid och konsumtion man åtnjuter i morgon och vice versa. Vidare innebär det att man kan separera analysen i två delar, dels arbetsutbudsbeslut inom en period vilket är motsvarigheten till arbetsutbudsekvationen i den statiska modellen som vi diskuterat tidigare, och dels förmögenhetsbildningen som anger hur sparande och därmed konsumtion och fritid ska förläggas över tiden för att maximera individens behovstillfredsställelse över

planeringsperioden. Under denna förenkling kan arbetsutbudet under en period t (för en individ) skrivas på matematisk form

$$\begin{aligned} h_t &= h(w_t, y_t^f) \\ y_t^f &= y(a_{t-1}, w_t, y_t, \mathbf{z}_t) \end{aligned} \tag{3.3}$$

där y_t^f tolkas som den inkomst som allokeras till period t, a_{t-1} är förmögenheten i slutet av föregående period, och vektorn $\mathbf{z}_t$ innehåller annan information som påverkar valet av inkomst i period t, t.ex framtida löner, räntor och demografisk information. Förändrade förväntningar om framtiden, t.ex. förändrade pensionsvillkor, påverkar arbetsutbudet via $\mathbf{z}_t$, medan historiska förändringar, t.ex. skattereformer som genomförts tidigare, påverkar individens förmögenhet a_{t-1}.

4. Effekter av beskattning, taxor och inkomstrelaterade bidrag

De flesta skattesystem runt om i världen är progressiva, d.v.s. andelen av inkomsten som individen betalar i skatt (genomsnittsskatten) ökar med inkomstens storlek. Skattesystem är vidare bitvis linjära, med vilket menas att individer möter olika marginalskattesatser beroende på vilket inkomstintervall de befinner sig i, men inom ett visst inkomstintervall är marginalskatten konstant. Timlönen efter skatt varierar mellan de olika segmenten i skatteskalan; om T' är marginalskattesatsen, är timlönen efter marginalskatt, den s.k. marginallönen, $W = w(1-T')$. Det svenska skattesystemet består av tre olika marginalskattesatser. Dessutom varierar grundavdraget med inkomst, vilket påverkar marginalskatten.

Det är inte enbart marginalbeskattningen som påverkar individers löner efter skatt. Inkomstrelaterade bidrag är ett annat exempel. Ett inkomstrelaterat bidrag består ofta av en fast och en rörlig del. Den rörliga delen innebär en avtrappning i bidraget när inkomsten stiger. Ytterligare ett exempel är barnomsorgsavgifter. I Sverige beror avgifterna på hushållets inkomst, och man betalar en fastställd procentsats (3 procent för första barnet) upp till en viss nivå. Om vi tänker oss en individ som tar del av flera delar i ett utvidgat skattesystem, kan marginallönen exempelvis vara $W = w(1-T'-b-a+g)$, där g mäter upptrappningen i grundavdraget, a är barnomsorgsavgiften, och b avtrappningen i bostadsbidraget. Samtliga dessa komponenter är av betydelse för arbetsutbudsbeteendet.

Detta avsnitt behandlar till att börja med effekterna av inkomstbeskattning på arbetsutbud (avsnitt 4.1). Under senare tid har intresset kommit att riktas mot effekter av beskattning på inkomster, vilket behandlas i avsnitt 4.2. Avsnitt 4.3 behandlar samband mellan arbetsutbud och ekonomiska bidrag och skatteavdrag som riktar sig mot låginkomsttagare. Utöver skatter och bidrag, kan det finnas avgifter som hushåll betalar som påverkar arbetsutbudet. Barnomsorgsavgifter är det tydligaste exemplet, och resultaten från några studier av avgifternas betydelse för barnomsorgsefterfrågan och arbetsutbud diskuteras i avsnitt 4.4.

4.1 Inkomstbeskattning och arbetsutbud

De första svenska studierna av arbetsutbud och beskattning genomfördes i början av 1980-talet med data från början av 1970-talet. Utbudet av arbetskraft har därefter studerats många gånger med varierande metoder och data. I Sverige är det framför allt skattereformerna mellan 1980 och 1991 som rönt intresse. För att jämföra resultat mellan olika studier brukar man normera dem med hjälp av s.k. elasticitetsberäkningar. En elasticitet

anger hur med många procent som en variabel förändras när man ökar en annan med en procent, t.ex. arbetsutbudselasticiteten med avseende på timlön anger den procentuella förändringen i arbetad tid som följer en procents ökning i timlönen.

Aronsson och Walker (1997) diskuterar resultaten från några svenska arbetsutbudsstudier från 1980-talet. Deras huvudsakliga slutsatser är för det första att mäns arbetsutbud reagerar lite på förändringar i timlöner och övrig inkomst. Arbetsutbudet tenderar att öka när lönen ökar, en ökning i timlönen med en procent ökar arbetsutbudet med ungefär en tiondels procent. En ökning av övrig inkomst minskar utbudet, vilket innebär att fritid är en normal vara. Arbetsutbudselasticiteten med avseende på övrig inkomst är vanligen något mindre (i absolut värde) än elasticiteten med avseende på timlön. Sammantaget innebär detta att ändringar i inkomstbeskattningen tenderar att ha små effekter på arbetsutbudet för män.

För det andra tenderar kvinnors arbetsutbud att vara mer känsligt för förändringar i timlön i jämförelse med männen. De studier som Aronsson och Walker refererar till kommer fram till att kvinnors arbetsutbudselasticitet med avseende på timlön är ungefär 0,7 beräknat som genomsnitt bland de svenska studierna, men det föreligger en tämligen stor spridning mellan olika studier. Elasticiteten med avseende på övrig inkomst för kvinnor ligger i intervallet -0,4 och 0. Resultat från studier i andra länder ger upphov till liknande slutsatser, nämligen att kvinnor tenderar att reagera mer på löne- och skatteförändringar än män och att män tenderar att reagera måttligt på förändringarna.[7]

Resultaten från de svenska studierna innebär att en ökad marginalbeskattning tenderar att minska arbetsutbudet något, samt att positiva förändringar i brytpunkter, t.ex. ett ökat grundavdrag, tenderar att minska arbetsutbudet något för dem omfattas av det ökade grundavdraget. Flera av studierna utvärderar tänkta och faktiska skattereformer. Ett exempel är Blomquist, Eklöf och Newey (2001) som simulerar effekterna av skattereformer mellan 1980 och 1991. De finner att antalet arbetade timmar ökade med ungefär två procent som en följd av reformerna, vilket är intressant med tanke på att förändringarna i beskattning var omfattade under denna period.

Att de empiriska studierna från 1980-talet funnit att mäns arbetsutbud tenderar reagera lite på förändringar i timlöner (och därmed inkomstskatter) är inte särskilt förvånande med tanke på att mäns arbetsutbud i stort sett varit oförändrat över tiden. Flertalet män arbetar heltid. En fråga som arbetsutbudsforskare därför kommit att intressera sig för är varför så

[7] Se exempelvis Blundell och MaCurdy (1999), Killingsworth (1983) för internationella översikter av empiriska resultat.

många män tenderar att arbeta ungefär lika många timmar. I huvudsak har två olika förklaringar förts fram. För det första är det möjligt att arbetstidsbegränsningar hindrar män att arbeta önskat antal timmar, s.k. kvantitetsrestriktioner. Det innebär att de som är ransonerade på arbetsmarknaden skulle vilja arbeta fler eller färre timmar om de inte skulle vara utsatta för begränsningarna. Men studier som explicit försöker ta hänsyn till detta finner inga starka belägg för ransonering.[8] För det andra är det möjligt att män imiterar varandra, t.ex. på grund av att de delar en social norm. Detta innebär att arbetsutbudet för en individ till del kan förklaras av arbetstiden bland individer i den grupp som individen jämför sig med, vilket också ger upphov till små arbetstidsskillnader. Om imitering förekommer är effekterna av skatter dessutom annorlunda än om imitering inte gör det, eftersom skatteförändringarna också kommer att påverka utbudsbeteendet indirekt via den sociala normen. Det kommer förmodligen också att ta längre tid för skatter att påverka arbetsutbudet eftersom sociala normer troligen anpassas gradvis över tiden. Resultaten från en svensk studie som tar hänsyn till imitering bland män (Aronsson, Blomquist och Sacklén, 1999) antyder att effekterna av timlön och övrig inkomst är ungefär 3 gånger så stora i jämförelse med om man inte tar hänsyn till imitering.[9]

Ytterligare en anledning till varför effekterna av skatteförändringar på arbetad tid förefaller vara så små är att individer kan använda olika strategier för att undvika beskattning. Som i många andra länder hade Sverige tidigare ett skattesystem där kapitalinkomster beskattades på samma sätt som arbetsinkomster, och dessutom var det i Sverige möjligt att göra avdrag för vissa ränteutgifter. Detta innebär att individer kunde skuldsätta sig i avdragsgilla tillgångar för att minska skattebetalningen och på så sätt undvika skatt. Under 1980-talet infördes successivt avdragsbegränsningar på huslån, och skattereformen 1991 innebar att kapitalinkomstbeskattningen separerades helt från beskattningen av arbetsinkomster. Agell och Persson (2000) visar i en stiliserad modell att individers möjlighet att placera i skattefria tillgångar kan ha stor betydelse för effekterna av skattereformer. I deras modell försvinner de s.k. substitutionseffekterna, vilket innebär att skattesänkningar inte ökar arbetsutbudet som i exempelvis individmodellen. Det finns inga arbetsutbudsstudier som explicit tar hänsyn till avdragsreglerna under 1980-talet, men det förefaller troligt att det för en grupp av löntagare (de med höga inkomster) varit mycket fördelaktigt att skatteplanera på detta sätt. Möjligheter att undvika skatt genom portföljvalsstrategier kan bidra till att förklara varför höginkomsttagare med marginalskatter på över 80 procent arbetat heltid.

[8] Se exempelvis Sacklén (1996).
[9] Se Aronsson och Walker (2007) för en diskussion av sociala normer och arbetsutbud.

Om avdragsreglerna minskat effekterna av beskattning borde studier som baseras på data från en senare period visa på större effekter på utbudet av arbetskraft för givna förändringar i beskattning (se nedan).

När det gäller kvinnor förefaller en viktig aspekt vara att olika studier kommer fram till olika resultat. Wikström (1999) refererar till 11 olika svenska arbetsutbudsstudier från 1980- och början av 1990-talet och försöker förklara skillnader i resultat mellan dem. Det visar sig att en väsentlig del av skillnaderna i resultat för kvinnor kan förklaras med skillnader i de datamaterial, urvalsförfaranden och estimationsmetoder som använts. Urvalet förefaller vara viktigt för resultatskillnaderna. I de studier som begränsar urvalet till att omfatta åldern 25-55 år erhålls betydligt lägre arbetsutbudselasticitet med avseende på timlön. Det kan vara så att arbetsutbudsbesluten för kvinnor i början och slutet av den arbetsaktiva åldern är särskilt känsliga för ekonomiska incitament.

4.2 Inkomster och inkomstbeskattning

Den grundläggande arbetsutbudsteorin utgår från att individer gör val i arbetsutbudsdimensionen till en given timlön. Det finns emellertid flera andra aspekter på arbetsutbud än antal arbetade timmar. Ett sätt att utvidga arbetsutbudsmodellen är att låta individens timlön bestämmas av faktorer som individen själv kan påverka, exempelvis ansträngning, arbetsuppgifter och val av yrke. Den rapporterade inkomsten beror vidare på individers och företags strategier för att undvika skatt, exempelvis förmåner och skatteplanering. Det är inte heller enbart individer som fattar beslut om inkomster; arbetsmarknadens parter kan i löneförhandlingarna ta hänsyn till förändrad beskattning. Genom att utvidga analysen till att omfatta arbetsinkomst eller taxerad arbetsinkomst kan man få en mer övergripande bild av hur beskattning påverkar individers beteende. Sådana analyser är också intressanta med tanke på att taxerad inkomst är ett mått på skattebasens storlek.

Under senare år har några studier av inkomstbeskattningens effekter på skattebasen genomförts med svenska data.[10] Det finns en del skillnader mellan studierna, bland annat vilket inkomstbegrepp som används och vilka åldersgrupper som studeras, vilket försvårar en direkt jämförelse av resultaten. I första hand riktas intresset i dessa studier mot effekten av den s.k. efterskattesatsen (net-of-tax-rate), d.v.s. hur stor andel av en kronas inkomstökning som individen får behålla efter skatt.[11] Några studier betingar också på den s.k. intercept-

[10] Feldstein (1995) är en tidig artikel som försöker uppskatta effekten av inkomstbeskattning på taxerad inkomst genom att studera den amerikanska skattereformen 1986.
[11] Om T' är marginalskattesatsen, så är efterskattesatsen 1-T'.

inkomsten.[12] Ett exempel från denna litteratur är Hansson (2007) som studerar taxerad inkomst för individer i åldrarna 20-64 genom att använda data före och efter skattereformen 1990/1991. Kvinnors inkomster påverkas mer än mäns; skattebaselasticiteten med avseende på efterskattesatsen är ungefär 0,3 för män och 0,8 för kvinnor. Hansson finner också att yngre individer reagerar mer på förändringar i efterskattesatsen än övriga grupper.[13] Holmlund och Söderström (2007) studerar skatteförändringar under 1990-talet och finner skattebaselasticiteter i intervallet 0,2 – 0,3. De finner inga skillnader mellan män och kvinnor vilket förmodligen beror på att urvalet avser individer med tämligen stora inkomster.

Resultaten från studierna ovan visar att taxerad inkomst (och även andra inkomstbegrepp) förändras mer än arbetstimmar när skatter ändras. Om vi tänker oss att skattebasen är produkten av timlön och arbetade timmar, kan skattebaselasticiteten med avseende på efterskattesatsen delas upp i två delar; arbetsutbudselasticiteten och en s.k. löneelasticitet. Den senare är den procentuella förändringen i timlön (före skatt) när efterskattesatsen ökar med en procent. Eftersom arbetsutbudselasticiteten förefaller vara mindre än skattebaselasticiteten, finns det skäl att tro att löneelasticiteten är positiv. En studie som explicit analyserar hur timlöner påverkas av inkomstbeskattning är Blomquist och Selin (2007). För perioden 1981-1991 finner de att löneelasticiteten är ungefär 0,2 för män och 0,3 för kvinnor. De jämför dessa resultat med skattningar av skattebaselasticiteten för samma tidsperiod och finner att skillnaden mellan skattebaselasticitet och löneelasticitet är ungefär lika stor som tidigare skattningar av arbetsutbudselasticiteten. Slutligen finns det ett par lönebildningsstudier från 1990-talet där inkomstbeskattningens effekter på lönenivåer studeras. Resultaten från dessa studier stämmer tämligen väl överens med inkomststudierna som genomförts under senare tid.[14]

4.3 Effekter av inkomstomfördelande bidrag till hushållen

De viktigaste bidragen som har som huvudsyfte att fördela om resurser mellan hushåll är i tur och ordning barnbidrag, försörjningsstöd och bostadsbidrag. En huvuddistinktion när det gäller bidrag är att vissa utgår oberoende av inkomst (exempelvis barnbidrag), medan andra beror av inkomst (försörjningsstöd och bostadsbidrag). Ett högre barnbidrag fun-

[12] Interceptinkomsten, eller den virtuella inkomsten, innehåller övrig inkomst och dess effekt är identisk med effekten av övrig inkomst.
[13] Se Aronsson och Walker (2007) för en genomgång av studier som nyttjar data vid tidpunkten för den svenska skattereformen 1990/1991.
[14] Att ökad marginalbeskattningen tenderar att minska löner är också i överensstämmelse med svenska lönebildningsstudier genomförda på 1990-talet; se Holmlund och Kolm (1995), samt Aronsson, Wikström och Brännlund (1997).

gerar som en ökning i övrig inkomst, d.v.s. om fritid är en normal vara tenderar bidraget att minska arbetsutbudet. Försörjningsstödet är ett annat specialfall, eftersom avtrappningen är 100 procent. Bostadsbidraget innehåller också en viss avtrappning.

Ett inkomstrelaterat bidrag innebär att det samlade skatte- och bidragssystemet kan få ett regressivt inslag, d.v.s. individer med lägre inkomster har högre marginalskatter än individer med högre inkomster. Detta är viktigt såtillvida att små ändringar i bidragsparametrarna kan få stor betydelse för individers arbetsutbud. Det kan också innebära att individers utbudsbeteende påverkas på olika sätt, trots att de i utgångsläget hade ungefär samma arbetsutbud. Exempelvis kan en liten ökning i avtrappningen medföra att några individer som tidigare erhöll bidrag minskar sitt arbetsutbud något (ökningen i avtrappningen minskar individens marginallön, vilket troligen minskar arbetsutbudet), medan andra individer istället väljer att arbeta väsentligen fler timmar och helt och hållet väljer bort bidraget.

I det här sammanhanget är det också viktigt att nämna förvärvsavdrag som görs mot inkomster. Det svenska systemet med ett tilltagande grundavdrag är ett exempel på ett förvärvsavdrag som syftar till att minska marginalskatten och därmed marginaleffekterna för låga inkomster. En sådan konstruktion motverkar de incitamentseffekter som inkomstrelaterade bidrag ger, helt enkelt därför att de minskar den samlade marginaleffekten. Grundavdraget avtrappas emellertid vilket innebär att individer högre upp i inkomstfördelningen får ökade marginaleffekter i jämförelse med ett system utan varierande grundavdrag. Ett annat exempel är det s.k. jobbavdraget som tilltar med arbetsinkomst upp till en brytpunkt varefter det är konstant. De förmodade effekterna av jobbavdraget är att stimulera arbetsutbudet upp till brytpunkten, men för inkomster utöver brytpunkten är avdraget konstant. Detta innebär att för individer med höga inkomster, är avdraget liktydigt med en ökning i övrig inkomst, vilket minskar incitamenten till arbete om fritid är en normal vara.

Det har genomförts förhållandevis få studier av inkomstrelaterade bidrag i Sverige. Flood, Hansen och Wahlberg (2004) studerar såväl försörjningsstöd och bostadsbidrag som beskattning inom ramen för en hushållsmodell för åren 1993 och 1999. Till skillnad från flertalet andra studier mäts arbetsutbudet i denna studie i diskreta intervall. De finner att timlöneförändringar har liten effekt på arbetsutbudet både för män och för kvinnor. De simulerar också en skatte- och bidragsreform. I den tänkta reformen minskas bidragsnivåerna för försörjningsstöd och bostadsbidrag med 25 procent. Grundavdraget ökas från 8 500 till knappt 73 000 (1999) och är utformas som ett förvärvsavdrag, d.v.s. grundav-

draget ökar med inkomst upp till en viss nivå. Det är alltså fråga om väsentliga förändringar, framför allt för familjer i den nedre delen av inkomstfördelningen. I genomsnitt ökar arbetsutbudet med 1 procent för kvinnor och ungefär 0,3 procent för män som en följd av reformen. Bland de 10 procent fattigaste hushållen ökar kvinnornas arbetsutbud med knappt 8 procent och männens med ungefär 3 procent. Den kraftiga minskning av skatteintäkter som den tänkta reformen ger upphov till, motverkas till del av minskade utbetalningar av försörjningsstöd (44 procent) och bostadsbidrag (28 procent).

En intressant jämförelse till hushållsstudien ovan är Flood, Wahlberg och Pylkkänen (2007). De studerar ändringar i skatter och bidrag för ensamstående mödrar med liknande metoder som Flood, Hansen och Wahlberg (2004). De kombinerar en sänkt nivå på försörjningsstödet med ett höjt grundavdrag för ensamstående och sänkta barnomsorgsavgifter i enlighet med maxtaxereformen. Arbetsutbudselasticiteten med avseende på timlön är ungefär 0,6, d.v.s betydligt högre än i hushållsstudien. Simuleringen visar att arbetstiderna bland ensamstående mödrar ökar som en följd av förändringarna; i genomsnitt med ungefär 5 procent, men för den fattigaste kvartilen med över 35 procent. Man bör emellertid notera att det finns en grupp mödrar som varken arbetar före eller efter reformen, vilket innebär att dessa får en sänkning i ekonomisk standard.

Studierna ovan innehåller flera olika policyförändringar och det är därför svårt att veta exakt vilken eller vilka komponenter som har störst betydelse. Andrén (2003) studerar ensamstående kvinnors arbetsutbud och försörjningsstöd. Han finner att en sänkning av socialbidragsnormen ökar arbetsutbudet något; en fördubbling av normen minskar arbetsutbudet med 6 procent. Socialbidragsnormerna förefaller således ha viss betydelse för arbetsutbudet, och särskilt för ensamstående med barn. I studien av Flood, Hansen och Wahlberg (2004) erhålls dock större effekter, vilket tyder på att grundavdrag, som minskar marginaleffekterna för låginkomsttagare, kan vara ett verkningsfullt medel för att stimulera arbetsutbudet för denna grupp.

En intressant jämförelse kan göras med de amerikanska välfärdsreformerna som genomfördes under 1990-talet. Dessa reformer berörde såväl systemen för försörjningsstöd som införandet av jobbskatteavdrag. Forskningslitteraturen om de amerikanska reformerna är mycket omfattande.[15] När det gäller arbetskraftsdeltagandet i USA, ökade detta mycket kraftigt bland ensamstående kvinnor under samma period som reformerna genomfördes. Arbetskraftsdeltagandet i andra grupper har också ökat något, men ökningstakten är

[15] Se Blank (2002) för en översikt.

mycket lägre. Flertalet studier av reformerna finner positiva effekter på arbetsutbudet. Men det är inte helt klarlagt vilken betydelse reformerna haft. USA hade under 1990-talet en mycket god ekonomisk utveckling och en del av förändringarna i deltagande kan förmodligen tillskrivas den ekonomiska utvecklingen. Vidare, eftersom flera olika förändringar genomfördes under en kort period samt att vissa förändringar kräver långa uppföljningar för att kunna utvärderas, t.ex. när det gäller begränsningsregler för försörjningsstöd, innebär att det är svårt att avgöra vilken eller vilka komponenter som varit mest framgångsrika när det gäller att öka arbetskraftsdeltagandet.

4.4 Barnomsorgsavgifter

Ett sätt att åstadkomma ett högt arbetskraftsdeltagande är att subventionera tjänster som frigör arbetskraft. I Sverige är barnomsorgen sedan länge kraftigt subventionerad. Kommunerna har emellertid varit ansvariga för att utforma sina egna avgiftssystem. Dessa har ofta kritiserats bland annat på grund av att de kan ge upphov till betydande marginaleffekter. Vidare förefaller det som marginaleffekterna i vissa kommuner varit stora bland familjer med låga inkomster. Från 2002 tillämpar kommunerna s.k. maxtaxa, vilket innebär att hushållen möter ett avgiftstak. I jämförelse med tidigare system har maxtaxan inneburit lägre avgifter för flertalet hushåll, samt lägre marginaleffekter i vissa fall.

Vilken betydelse har förändrade barnomsorgsavgifter för arbetsutbudet? Andrén (2003) undersöker bland annat hur ändrade barnomsorgsavgifter påverkar arbetsutbudet bland ensamstående kvinnor med barn. En ökning i avgifterna med 1 procent minskar arbetsutbudet med 0,16 procent. Detta är en måttlig effekt av avgifter. I samband med utvärderingen av maxtaxereformen genomfördes en större undersökning av hur sysselsättningen för individer i barnfamiljer förändrats mellan 2001 och 2003 (Lundin, Mörk och Öckert, 2007). Det visar sig att sysselsättningsförändringarna hänger mycket litet samman med förändringen i barnomsorgsavgifter, vilket tyder på att arbetsutbudet påverkas lite av förändringar i barnomsorgsavgifter i Sverige. Resultatet stöds också av en undersökning om deltagande i barnomsorg bland arbetande (Wikström, 2007) som visar att vistelsetiderna inom barnomsorgen för barn till arbetande hushåll påverkades i liten omfattning av förändringarna i avgiftssystemet. Att avgiftsförändringarna inte verkar ha haft så stor betydelse kan bero på att många barnfamiljer redan i utgångsläget hade sitt omsorgsbehov tillgodosett.

5. Arbetsmarknadspolitik och arbetsrätt

Detta avsnitt behandlar för det första arbetslöshetsersättningens påverkan på arbetslöshet, för det andra vilken betydelse arbetsmarknadspolitiska åtgärder kan tänkas ha för arbetslöshet och arbetskraftsdeltagandet, och slutligen några aspekter på arbetsrättsliga regler. Personer som är öppet arbetslösa eller deltar i ett arbetsmarknadspolitiskt program (förutom deltagare i arbetsmarknadsutbildning) tillhör formellt arbetskraften. Men i den ekonomiska litteraturen görs en distinktion vad gäller individernas aktivitetsgrad under arbetslöshet; t.ex. i vilken mån öppet arbetslösa personer ägnar tid åt att söka efter arbete. När det gäller öppet arbetslösa har diskussionen framför allt gällt arbetslöshetsförsäkringens utformning, dels i termer av ersättningsnivåer och dels i termer av ersättningens tidsbegränsning och tidsprofil. De arbetsmarknadspolitiska åtgärderna har framför allt diskuterats med utgångspunkt från dess (relativa) effektivitet när det gäller återgång till sysselsättning. Slutligen behandlas ekonomisk forskning om arbetsrättsliga regler. Forskningen om effekterna av arbetsrättsliga regler på arbetsutbud är i huvudsak begränsad till två olika områden. Ekonomer har framför allt intresserat sig för hur arbetsrättsliga regler påverkar företagens incitament att anställa arbetskraft, och vi diskuterar några centrala resultat i det följande. Det finns också en litteratur om arbetstidsregleringar (arbetstidsförkortning) som vi avslutningsvis anknyter till.

5.1 Arbetslöshetsförsäkringar

Det finns en mycket omfattande teoretisk och empirisk litteratur kring effekterna av arbetslöshetsersättningar. Den internationella litteraturen härstammar från 1970-talet, men i Europa ökade intresset framför allt under 1980-talet när arbetslösheten i många länder var hög och bestående. För att kunna fånga effekterna av en arbetslöshetsförsäkring måste man utvidga individmodellen i avsnitt 3 så att varaktighet och flöden på arbetsmarknaden kan urskiljas. Arbetslösa individer söker efter jobb genom att anta eller förkasta jobberbjudanden. En individ väljer att anta ett erbjudande baserat på jämförelser av (nuvärdet) av nytta sett över hela planeringshorisonten. Reservationslönen är den lön som innebär att nyttan av att anta ett erbjudande är densamma som av att förkasta erbjudandet. Inom denna modellram kan man analysera flera viktiga aspekter på arbetslöshetsförsäkringar; t.ex. nivån på ersättningen, ersättningens varaktighet, och dess tidsprofil. Vi diskuterar några centrala resultat nedan.[16]

[16] Se Mortensen (1977) för en formell framställning. Pissarides (2000) studerar jämviktsarbetslöshet i sökmodeller under en rad olika förutsättningar. Atkinson och Micklewright (1991) innehåller en bred teoretisk översikt över området.

Om arbetslöshetsersättningen har obegränsad varaktighet och dessutom är konstant över tiden innebär en högre ersättningsnivå att reservationslönen stiger (värdet av arbetslöshet ökar), vilket innebär att färre erbjudanden antas och utflödet från arbetslöshet minskar. Om försäkringen är tidsbegränsad och man måste kvalificera sig för den genom arbete kommer utförsäkrade individer att sänka sin reservationslön när ersättningen ökar. Värdet av att inneha ett arbete ökar i så fall eftersom man kan bli arbetslös (med försäkring) endast om man först erhållit arbete. Den senare effekten motverkar den först nämnda genom att öka utflödet ur arbetslöshet bland utförsäkrade. Ytterligare ett viktigt resultat är att individer blir mer benägna att ta jobberbjudanden allteftersom arbetslöshetsperioden fortskrider. Ju mer man närmar sig utförsäkring desto mindre är värdet av att kvarstå i arbetslöshet. Detta kan innebära att en ökning av ersättningsbeloppet ökar reservationslönen för en nybliven arbetslös, men minskar reservationslönen för en person som är nära utförsäkring, så att en högre ersättning faktiskt kan öka utflödet av arbetslösa även bland dem som är kvalificerade för ersättning. Vidare, om individer aktivt kan söka efter jobb kan en högre ersättningsnivå antingen öka eller minska utflödet ur arbetslöshet beroende på om sökning är förenad med monetära kostnader (höjd arbetslöshetsersättning kan öka sökintensiteten) eller tidskostnader (höjd ersättning minskar sökintensiteten).

Sambandet mellan arbetslöshetsersättning och arbetsutbud bland sysselsatta har studerats lite. Yaniv (1982) är ett undantag. En högre ersättning har två principiella effekter för de sysselsatta. För det första, om ersättningen är oberoende av tidigare arbetsinkomst, kommer arbetsutbudet att minska om fritid är en normal vara, helt enkelt därför att individens förväntade framtida inkomster stiger. Om ersättningsnivån beror av tidigare inkomst (som i de flesta systemen) så ger en högre ersättningskvot dessutom ett incitament att öka arbetsutbudet, eftersom detta ger en högre framtida ersättningsnivå. Det finns inga empiriska studier av sambandet mellan arbetslöshetsersättning och arbetad tid.

Arbetslöshetsersättningens betydelse för arbetslöshet har studerats empiriskt såväl på aggregerad nivå som på individnivå. Låt oss börja med att diskutera resultat från individstudier och därefter kortfattat något om aggregerade studier. Atkinson och Micklewright (1991) redovisar resultat från bl.a. brittiska och amerikanska studier av varaktighet i arbetslöshet från 1970- och 1980-talet. Flertalet studier finner att en högre ersättningsnivå ökar varaktigheten i arbetslöshet. Om ersättningen ökar med en procent, ökar varaktigheten i arbetslöshet med 0,3-1 procent. Detta innebär att om en arbetslöshetsperiod är 30 veckor så innebär en ökning av ersättningsnivån med 10 procent att arbetslöshetsperioden förlängs med mellan 1 och 3 veckor. Varaktigheten påverkas således av ersättningsnivån,

men resultaten talar också för att man inte väsentligen kan minska arbetslösheten utan mycket stora förändringar i ersättningsnivåer.

I Sverige har flera studier av arbetslöshetsersättningen genomförts under senare år. Gemensamt för dessa är att de försöker identifiera effekter av arbetslöshetsförsäkringen genom att använda förändringar i regelsystem över tiden eller skillnader i regelsystem mellan grupper av arbetslösa. Carling, Holmlund och Vejsiu (2001) studerar sänkningen i a-kassa från 80 till 75 procent genom att jämföra övergångar till arbete mellan de som påverkades av sänkningen (de med inkomster under 16 500 kronor per månad) och de som inte gjorde det. De finner en skillnad mellan grupperna före och efter sänkningen, som innebär att lägre ersättning ökar övergången till arbete. Detta ska jämföras med Bennmarker, Carling och Holmlund (2007) som studerar förändringarna i takbelopp i arbetslöshetsförsäkringen som genomfördes 2001 och 2002. De finner ingen allmän effekt, däremot kan man inte förkasta att höjda takbelopp tenderar att förlänga männens varaktighet i arbetslöshet.

Tidsbegränsningar i arbetslöshetsförsäkringen har analyserats av Carling, Edin, Harkman och Holmlund (1996) för en period i början av 1990-talet. De jämför försäkrade med dem som inte var det (exempelvis de som uppbar kontantstöd) och som därför inte påverkades av begränsningen. Huvudresultatet är att övergångsfrekvensen till arbete stiger något för försäkrade vid tiden för utförsäkring, medan den inte gör det för kontrollgruppen. De studerar också övergången från öppen arbetslöshet till program och finner en stor skillnad mellan grupperna när utförsäkringen närmar sig. Det sistnämnda resultatet visar att övergång mellan öppen arbetslöshet och program i hög grad styrs av ersättningsreglerna. Man bör emellertid observera att deltagande i program inte längre kvalificerar för nya ersättningsperioder med a-kassa på det sätt som tidigare skedde.

Kan man på basis av resultaten från individbaserade studier dra slutsatsen att den aggregerade arbetslösheten minskar som en följd av sänkta ersättningsnivåer i försäkringen? I jämförelse med resultaten från individstudierna kommer effekterna på den aggregerade arbetslösheten att bli annorlunda av två olika skäl. För det första består arbetslösa av ett stort antal individer vars incitament kan påverkas olika av en höjning i ersättningsnivån (se ovan). Det innebär att förändrad ersättning påverkar sammansättningen av de arbetslösa men inte nödvändigtvis den aggregerade arbetslösheten. För det andra kan höjd ersättning påverka lönenivåer i förhandlingarna mellan arbetsmarknadens parter. Standardresultatet är att högre ersättning ökar fackföreningsmedlemmarnas reservationslöner och höjer därmed lönekraven, vilket i sin tur tenderar att minska efterfrågan på arbetskraft och höja arbetslösheten ytterligare. Ett stort antal studier som använder aggregerade data har också

genomförts och det förefaller som om de ger starkare resultat än mikrostudierna. Men det finns problem förknippade med aggregerade studier. Ett problem är att ersättningsnivåer bestäms simultant med arbetslösheten, och det är därmed en öppen fråga om kausaliteten går från ersättning till arbetslöshet eller tvärtom. Ett annat problem är att aggregerade mått på ersättningsnivåer inte fångar de incitament som ersättningssystemen ger upphov till.[17]

Under senare tid har finansieringen av arbetslöshetsförsäkringens kommit att diskuteras på grund av de förändringar som gjorts när det gäller egenfinansieringen, samt diskussionen kring en obligatorisk försäkring. Förändringar i egenfinansieringen kan, åtminstone teoretiskt, få betydelse för arbetsutbudet. Egenavgifterna är enhetliga inom varje kassa. Detta innebär att varje medlem betalar samma avgift oberoende av inkomst. En förhöjd egenavgift innebär under dessa omständigheter att individens icke-arbetsinkomst minskar. Om fritid är en normal vara ökar arbetsutbudet som en följd av detta. Om arbetslöshetsförsäkringen är obligatorisk kan man därför förvänta sig en positiv effekt på arbetsutbudet. Om försäkringen däremot är frivillig, kan förhöjda egenavgifter leda till helt andra effekter. Vissa individer väljer att lämna a-kassan när egenavgiften ökar, och de kommer därför inte att betala någon avgift alls, vilket i sin tur innebär att icke-arbetsinkomst ökar. För denna grupp kan man alltså förvänta sig ett minskat arbetsutbud. Dessa effekter kompliceras av om den förhöjda egenfinansieringen kombineras med en inkomstskattesänkning så att förändringen blir finansiellt neutral. En lägre inkomstskatt leder under normala omständigheter till ett högre arbetsutbud. Därför bidrar inkomstskattesänkningen till att öka arbetsutbudet. Det är tveksamt om de förändringar som gjorts är tillräckligt stora för att ha mätbara effekter på arbetsutbudet, men det är samtidigt intressant att det förslag som föreligger, nämligen att höja egenavgifterna och samtidigt införa en obligatorisk försäkring, förbättrar incitamenten till arbete. Det kan samtidigt ses som ett sätt att minska progressiviteten i skattesystemet.

5.2 Arbetsmarknadspolitiska åtgärder

Arbetsmarknadspolitiken innehåller många olika inslag och brukar delas in i tre grupper; utbildningsåtgärder, förmedlingsinsatser, och sysselsättningsskapande åtgärder. I Sverige har det under åren genomförts ett stort antal studier av åtgärdernas effekter på framför allt sysselsättning och inkomster. Syftet här är att lyfta fram några centrala argument som har bäring på arbetsutbud och arbetskraftsdeltagande snarare än att ge en fullständig bild av forskningsområdet.

[17] Se Howell, Baker , Glynn och Schmitt (2007) för en kritisk granskning av arbetslöshetsförsäkringens effekter på arbetslöshet.

Calmfors, Forslund och Hemström (2001) innehåller en bred översikt över den svenska arbetsmarknadspolitikens effekter på sysselsättning, löner och arbetskraftsdeltagande under 1980- och 1990-talen. Ett syfte med arbetsmarknadspolitiska insatser är att ge arbetslösa möjligheten att bibehålla eller öka sitt humankapital, och därmed öka deras möjligheter till arbete. Man brukar säga att arbetsmarknadspolitiken bland annat syftar till att förhindra s.k. ”discouraged worker”-effekter, d.v.s. att arbetslösa individer tappar fotfästet på arbetsmarknaden. Det finns få studier av de arbetsmarknadspolitiska åtgärdernas effekter på arbetskraftsdeltagandet, men de studier som genomförts visar samtliga att arbetskraftens storlek ökar med de arbetsmarknadspolitiska insatserna. En av dessa (Johansson, 2001) nyttjar data från Sveriges kommuner över perioden 1986-1998. Hon finner starka effekter av arbetsmarknadspolitik på deltagande i arbetskraften. En ökning av de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna med 100 personer ökar arbetskraftsdeltagandet med ungefär 70 personer på lång sikt. De arbetsmarknadspolitiska åtgärderna kommer vidare att minska variationen i arbetskraftens storlek över konjunkturcykeln, eftersom insatserna varierar kontracykliskt. Johansson (2006) undersöker om en överföring av individer från öppen arbetslöshet till åtgärder påverkar deltagandet i arbetskraften. Resultaten tyder på att fler personer i åtgärder ökar arbetskraftens storlek.

Ett potentiellt problem med åtgärder i syfte att öka antal personer i arbetskraften är att man inte kan vara säker på att åtgärderna tillför kunskaper som ökar möjligheten att bli anställd. Erfarenheterna från den svenska arbetsmarknadspolitiken visar också på stora skillnader i resultat när det gäller de effekter som uppmätts. Genomgången av Calmfors, Forslund och Hemström visar exempelvis att arbetsmarknadspolitiska insatser bidrog positivt till reguljär sysselsättning och inkomster under 1980-talet, men erfarenheten från 1990-talet är att de arbetsmarknadspolitiska programmen inte gjorde det. Åtgärdsvolymerna växte också mycket kraftigt under 1990-talets första hälft jämfört med 1980-talet, och en förklaring till skillnaderna i resultat är att arbetsmarknadspolitiken inte kan lösa arbetslöshetsproblem i tider med mycket hög arbetslöshet. Det är därför troligt att det ökade arbetskraftsdeltagande som ekonometriska studier visar endast till en del motsvaras av en ökning i den effektiva arbetskraften, d.v.s. att en del av ökningen består av personer som får sin försörjning via åtgärder utan att förbättra sin anställningsbarhet.

Studier från 1990-talet visar också på att vissa arbetsmarknadspolitiska program kan vara förenade med stora undanträngningseffekter, d.v.s. att ökningen i insatser för arbetslösa innebär att reguljära jobb försvinner. Ekonometriska studier visar att åtgärder för ungdomar har stora undanträngningseffekter. I enkätundersökningar finner man de största

undanträngningseffekterna för sysselsättningssubventioner. Arbetsmarknadsutbildning är den åtgärd som förefaller ha de minsta undanträngningseffekterna. Ett specifikt exempel på undanträngningseffekter som observerats under senare tid är IFAU:s utvärdering av det s.k. friårsförsöket (Lindqvist, 2004). Utvärderingen visade bland annat att majoriteten av friårsplatserna tillsattes med personer som redan var i arbete. Av de personer som under ledigheten gick en utbildning, skulle en tredjedel troligen ändå ha gjort det om de inte fick möjligheten till ett friår.

5.3 Arbetsrätt

Anställningsskydd

Arbetslöshetsförsäkringen är ett sätt att åstadkomma inkomsttrygghet på arbetsmarknaden. Men den kan aldrig ge fullständig försäkring på grund av de incitamentsproblem som skulle uppstå. Individer som vill undvika risk skulle därför föredra ytterligare inkomsttrygghet, t.ex. vid uppsägningar. Lagen om anställningsskydd (LAS) reglerar anställningar och uppsägningar. Den ekonomiska forskningen om anställningsskydd har berört båda dessa delar och framför allt diskuterat hur regleringar påverkar företagens arbetskraftsefterfrågan, sysselsättning och löner.[18] Ur ett ekonomiskt perspektiv kan man se regleringar om anställning och uppsägning som kostnader för företagen att förändra antalet anställda, s.k. anpassningskostnader. Hårdare regleringar ökar kostnaderna att anställa och/eller säga upp personal, och en central fråga är hur företagens anställningsbeteende påverkas av dessa kostnader.

Ekonomiska modeller som inkorporerar anpassningskostnader för arbete visar för det första att företagen blir mindre benägna att såväl anställa som säga upp arbetskraft om kostnaderna ökar, vilket bland annat beror på osäkerhet om framtida efterfrågan. Om företagen blir mindre benägna att anställa och avskeda, kommer antalet personer i arbetslöshet inte nödvändigtvis att öka, men de som är det kan bli arbetslösa längre tider. För det andra är det oklart om sysselsättningens nivå påverkas positivt eller negativt sett över hela konjunkturcykeln. Anpassningskostnader kommer således att i första hand påverka variabiliteten i sysselsättning, inte dess nivå.

Edin och Holmlund (1993) innehåller en översikt över den internationella empiriska litteraturen fram till 1990-talets början. De pekar på några centrala slutsatser. För det första förefaller det inte finnas något stabilt samband mellan anställningsskydd och arbetslöshet. För det andra kan variationer i arbetslöshet mellan länder förklaras av skillnader i anställ-

[18] För en översikt av den ekonomiska forskningen om anställningsskydd, se Skedinger (2008).

ningsskydd så att strängare regler minskar variationen över konjunkturcykeln. Forskning under senare tid bekräftar dessa resultat; se exempelvis Howell, Baker Glynn och Schmitt (2007) när det gäller samband mellan arbetslöshet och hur pass sträng lagstiftning som olika länder har beträffande anställningsskydd. De visar bland annat att tidigare forskningsresultat är beroende av hur man väljer att konstruera och mäta de förklarande variablerna. Ett annat exempel är Blanchard och Portugal (2001) som jämför omsättningen av arbetstillfällen i USA och Portugal. De finner att arbetslöshetens varaktighet är 3 gånger längre i Portugal än i USA, men utflödet i arbetslöshet är 3 gånger så liten.

Anställningsskydd varierar i arbetskraften genom exempelvis turordningsregler och uppsägningstider, och man kan därför förmoda att effekterna på vissa grupper av arbetstagare kommer att vara större än på andra. Skedinger (1995) studerar bland annat hur regler om anställningsskydd påverkar arbetslöshetens nivå bland ungdomar genom att analysera hur olika länders utveckling av ungdomsarbetslöshet är associerad med förändringar i anställningsskyddet. Han finner nästan genomgående att ungdomsarbetslösheten är högre bland tonåringar under perioder med sträng lagstiftning. Däremot finns det inget samband mellan ungdomsarbetslöshet i åldern 20-24 år och anställningsskydd. Det förefaller också finnas ett tydligt mönster i fördelningen av arbetslösa (mellan ungdomar och vuxna) och regleringar av anställningsskydd mellan länder. Detta talar för att regleringar i form av turordning, uppsägning och tidsbegränsade anställningar påverkar de relativa sysselsättningsmöjligheterna mellan åldersgrupper.[19] En sammanfattande slutsats från forskningen om anställningsskydd är att även om den aggregerade sysselsättningen inte påverkas av regelförändringar, så är det mycket troligt att fördelningen av sysselsättning mellan olika grupper påverkas av sådana förändringar.

Regleringar av arbetstid

Arbetstidsregleringar syftar huvudsakligen till att skydda arbetstagare bland annat genom att stipulera regler för total tid per dygn, vecka och år. Dessutom anges i arbetstidslagen regler för övertid. Den ekonomiska forskningen om arbetstidsregleringar har under senare tid berört frågan om arbetstidsförkortning; framför allt hur arbetstidsförkortningar kan påverka sysselsättning och arbetslöshet. En annan fråga, som hänger samman med arbetstidens längd, är övertidsuttag och övertidsersättning.

[19] Man kan också förvänta sig att arbetslösheten i andra utsatta grupper påverkas av anställningsskydd. Calleman (2003) studerar skillnader mellan svenskfödda och utrikes födda via arbetsplatsundersökningar. Hon finner bland annat att invandrare i högre grad varit tidsbegränsat anställda och att de lättare förlorar jobben i jämförelse med infödda svenskar. Diskrimineringslagstiftningen kan inte hantera skillnaderna, eftersom sammansättningen av svenskfödda och utrikes födda varierar stort mellan arbetsgivare.

En lämplig utgångspunkt är att anta att företagens produktionsmöjligheter beror av det totala antalet arbetade timmar. Detta innebär att antal timmar per anställd och antalet anställda är perfekta substitut i företagens produktionsfunktioner. Om lönen per timme är given innebär en arbetstidsförkortning att antalet anställda ökar med samma proportion som minskningen i arbetad tid per anställd, och att det totala antalet arbetade timmar därför blir oförändrat. Man kan dock ifrågasätta detta antagande bland annat på grund av företagens kostnader för att anpassa arbetskraften (se ovan). En effekt av anpassningskostnader är att variationer i arbetskraftsefterfrågan kan komma att tillgodoses genom att variera arbetad tid för de redan anställda snarare än antalet anställda. Det innebär att företag kan föredra att ta ut övertid av anställda, snarare än att nyanställa, eftersom kostnader för nyanställning (och uppsägningar) kan undvikas samt att kapitalutnyttjandet kan öka. En förkortad arbetstid kan därför innebära att antalet sysselsatta ökar mindre än proportionellt mot arbetstidsförkortningen.

Forslund (1996) diskuterar förutsättningar för att en arbetstidsförkortning ska minska arbetslöshetens nivå och redovisar bland annat resultat från svenska studier som undersökt hur pass utbytbar arbetstid är mot anställda. Resultaten från studier genomförda under senare delen av 1980-talet och början av 1990-talet talar för att en ökning i arbetade timmar per anställd minskar sysselsättningen mindre än proportionellt vid en given reallön, vilket är förenligt med antagandet om anpassningskostnader. Man bör emellertid vara försiktig i att tolka dessa resultat som att en ökning av arbetstiden skulle öka det aggregerade antalet arbetade timmar. Exempelvis finner Jacobson och Ohlsson (2000) att det inte finns något långsiktigt samband mellan standardarbetstid och sysselsättning på lång sikt.

Studier av arbetstidsregleringar med hjälp av mikrodata är ovanliga i Sverige. Ett undantag är Nordström Skans (2001). Han jämför arbetare som fått en minskad standardarbetstid med dem som inte fått det för en period under 1980-talet, och belyser dels hur det faktiska antalet arbetade timmar utvecklades och dels hur timlönen påverkades. Den faktiska arbetstiden minskade med ungefär 40 procent av minskningen av standardarbetstid. En förklaring till att arbetad tid inte minskade i samma proportion som minskningen i standardarbetstid är att övertidsuttaget ökade. Dessutom finner han att timlönen ökade för undersökningsgruppen. Detta talar för att minskningar av arbetstiden leder till ökade lönekrav.

6. Sociala försäkringar

En viktig länk till individers arbetsutbud är möjligheterna till ersättning vid inkomstbortfall på grund av sjukdom, ålderdom, och barnafödande. Ersättningssystemen har under senare år alltmer kommit att hamna i fokus i den ekonomisk-politiska debatten. Huvudanledningen till detta är att systemen hamnat under ekonomisk press på grund av de stora kostnader för samhället som de innebär, samt förväntningar om den framtida utvecklingen. I detta avsnitt kommer vi att diskutera tre olika delar av socialförsäkringssystemet och hur de påverkar arbetsutbudet; sjukförsäkringen, föräldraförsäkringen, samt pensionssystemet.[20] Den ekonomiska forskningen när det gäller sjukförsäkringen har under de senaste två decennierna varit omfattande, och det har också bedrivits viss forskning om pensionerna. Forskning om föräldraförsäkringen är dock mer begränsad.

6.1 Sjukförsäkring och föräldraförsäkring

Sjukförsäkring - teori

Kopplingen mellan arbetsutbud och sjukfrånvaro kan ses genom att utvidga individmodellen i avsnitt 3 till att omfatta kontrakterad arbetstid som individen inte kan påverka på kort sikt och frånvaro som kan varieras på daglig basis. I en sådan modell analyseras hur mycket frånvaro som individen efterfrågar, och de faktorer som bestämmer frånvaron är desamma som i arbetsutbudsmodellen med tillägg för försäkringssystemets parametrar. En central parameter i ett sjukförsäkringssystem är ersättningsnivån vid sjukfrånvaro. En högre ersättningsnivå kommer att öka sjukfrånvaron om fritid är en normal vara, eftersom en högre nivå i så fall innebär att hushållet väljer mer fritid (frånvaro) om köpkraften förstärks (inkomsteffekten) samtidigt som frånvaro blivit relativt sett billigare jämfört med privat konsumtion (substitutionseffekten). En annan parameter i sjukförsäkringssystem är den självrisk i form av karenstid som individen får stå ifall man sjukskriver sig. Införandet av karensdagar är dock inte lika enkelt att analysera i denna modellram, vilket beror på att en sådan förändring är diskret till sin karaktär och i princip kräver att man modellerar varje enskilt sjukskrivningsbeslut. Man kan dock analysera vad som händer om individen får en allmän inkomstminskning, exempelvis i form av minskad förmögenhet. Om fritid är en normal vara så kommer individen att nyttja sjukförsäkringen i mindre utsträckning vid en inkomstminskning. Därför kan man förmoda att karenstid kommer att moderera antalet

[20] Begreppet sociala försäkringar kan användas för att sammanfatta samtliga komponenter som avser inkomstbortfall och här ingår också bland annat försäkring vid arbetslöshet och försörjningsstöd. Dessa komponenter har tidigare diskuterats.

sjukskrivningstillfällen. Däremot finns det inget som säger att antalet sjukskrivningsdagar vid varje sjukskrivningstillfälle kommer att minska.

En tredje viktig parameter i ett försäkringssystem är kontroll. I den utvidgade arbetsutbudsmodellen ovan finns inga kontrollinstrument; individen väljer sin sjukskrivningstid oavsett hur pass sjuk han eller hon är. Kontroll i ett försäkringssystem är ungefär detsamma som försäkringsbolagens skadereglering. En god kontroll bidrar till att förhindra individer från att överutnyttja systemet. Kontroll kan åstadkommas på olika sätt; ett är att kräva läkarintyg och ett annat är att låta arbetsgivaren finansiera en del av försäkringen.[21]

Sjukförsäkring - empiri

I och med arbetsgivarinträdet i sjukförsäkringen som infördes i början av 1990-talet, försämrades den officiella statistiken av sjukskrivningar. Detta har gjort det svårare att studera effekterna av korttidssjukskrivningar under senare år. Trots detta är sjukförsäkringen tämligen mycket studerad i Sverige. Flera studier som rapporteras här använder data för perioder före arbetsgivarinträdets införande. Den ekonomiska forskningen om sjukfrånvaro är framför allt inriktad på sjukpenningen och det finns mycket lite ekonomisk forskning om förtidspensionering/sjukersättning.

Henrekson och Persson (2003) analyserar olika försäkringsregimer under perioden 1955-1999 med hjälp av tidsseriedata. En fördel med den långa tidsserien är att analysen kan omfatta ett stort antal policyregimer och därför ge en god uppfattning om förändringar i sjukskrivningsdagar tenderar att följa policyförändringar. Deras huvudsakliga slutsats är att antalet dagar i sjukskrivning är tämligen känsligt för policyförändringar. Däremot finner de inte samma mönster för män och för kvinnor; kvinnors sjukskrivningstid påverkas mer av förändringarna i jämförelse med män.

Ett problem med analyser av tidsseriedata är att sjukförsäkringens incitament inte enkelt kan fångas, eftersom de varierar mellan individer vid en given tidpunkt. En annan del av litteraturen använder mikrodata och studerar hur förändringar i personliga kostnader för att sjukskriva sig varierar med antal sjukskrivningsdagar och sjukskrivningsfrekvenser. Kostnaden för att sjukskriva sig är den inkomstförlust som uppstår i samband med frånvaron. Tidiga studier i denna litteratur som nyttjar data från 1980- och början av 1990-talet är Johansson och Palme (1996) och Johansson och Brännäs (1998). I båda dessa studier finner författarna substantiella effekter av förändringar i kostnaden för att sjukskriva sig bland svenska arbetare. Exempelvis erhåller Johansson och Brännäs resultaten att en

[21] För en utmärkt introduktion till teori om sjukförsäkringar, se Larsson, Kruse, Palme och Persson (2005).

ökning i kostnaden för att sjukskriva sig med 1 procent minskar antalet frånvarodagar med 1,8 procent för kvinnor och 2,7 procent för män. Johansson och Palme (2005) studerar reformen i den svenska sjukförsäkringen 1991 som innebar att kompensationsgraden sänktes från 90 procent av inkomsten till 65 procent under de tre första dagarna och till 80 procent av inkomsten mellan dag fyra och dag 90. Kompensationsgraden var oförändrad efter dag 90. De separerar mellan antalet sjukskrivningsdagar under en sjukskrivningsperiod och sannolikheten att sjukskriva sig. De testar två hypoteser, för det första att sannolikheten för sjukskrivning minskar för alla individer på grund av den försämrade ersättningsnivån i början (och mitten) av en sjukperiod. För det andra testar de också hypotesen att individer med lång varaktighet förlänger sin sjukskrivningsperiod som en effekt av att en återgång till arbete försämrar ersättningen ifall man blir sjukskriven på nytt. De kan inte förkasta någon av dessa hypoteser. Effekten på incidens (sannolikheten att sjukskriva sig) förefaller något starkare för män, medan effekten på varaktighet är större för kvinnor.

Johansson och Palme (2005) finner i sin studie också indikationer på att kravet på läkarintyg påverkade reformeffekterna 1991. Att läkarintyg förefaller ha betydelse för sjukskrivningens längd har också visat sig i ett par andra studier. Ett exempel är Hesselius, Johansson och Larsson (2005) som redovisar resultat från ett socialt experiment där krav på sjukintyg varierades slumpmässigt i två regioner. Frånvaron var markant längre i den grupp där sjukintyg krävdes från dag 15 (i jämförelse med dag 8). I övrigt finns mycket få studier av hur kontroll påverkar sjukskrivningar. Sådana studier är särskilt intressanta med tanke på att kontroll av sjukskrivningar tidigare till stor del lämnats åt läkare och arbetsgivare.

Vi såg i avsnitt 2 (se figur 9) att frånvaron uppvisar ett mycket tydligt konjunkturmönster, och det är ett känt faktum att sjukskrivningar varierar negativt med arbetslösheten. Mot bakgrund av det är det särskilt intressant att sjukskrivningstiderna tenderar att falla under nuvarande högkonjunktur samtidigt som kontrollen från försäkringskassans sida ökar. Att sjukfrånvaron varierar med arbetslösheten innebär också att regleringar på arbetsmarknaden kan vara av betydelse för frånvaron. I en nyligen publicerad studie (Ohlsson, 2007) analyseras effekterna av undantag i turordningsreglerna i LAS som genomfördes 2001. Sjukfrånvaron minskade i de företag som påverkades av förändringen. Resultaten visar dessutom att det var korttidsfrånvaron som minskade mest.

Föräldraförsäkring

Föräldraförsäkringen kan påverka arbetsutbud genom flera olika mekanismer. För det första finns det ett incitament att kvalificera sig för föräldrapenning eftersom ersättningens storlek beror på tidigare inkomst. Detta leder till ett högre deltagande i arbetskraften innan barnafödande än vad som annars skulle vara fallet, antingen genom ett högre arbetsutbud eller genom att barnafödandet senareläggs till dess att man kvalificerat sig. Beroende på hur reglerna är utformade kan föräldraförsäkringen också påverka tidsrymden mellan barn. Om kvalifikationsreglerna innefattar ”överhoppningsbar” tid så att tidigare deltagande räknas för flera födslar kan det innebära att kvinnor föder barn tätare an vad som annars skulle vara fallet. Det faktum att individer täcks av en försäkring innebär också en inkomsteffekt vilket kan minska arbetsutbudet genom lägre deltagande (längre ledighet) eller mer deltidsarbete senare. En försäkring kan också leda till högre eller mer stabilt deltagande i arbetskraften om det upplevs som kostsamt att röra sig ut och in ur densamma, eller om en kvinna är garanterad rätt till att återgå till arbetet efter en kort ledighet i jämförelse med att vara tvungen att sluta arbetet i samband med barnafödandet. Sammantaget innebär en föräldraförsäkring därför såväl positiva effekter som negativa effekter på arbetsutbudet, och den påverkar också när man vill arbeta, d.v.s. timing av arbetsutbud.

Föräldraförsäkringen kan också påverka löner för grupper av individer som omfattas av den (kvinnor i fertil ålder) genom vanliga utbudseffekter (högre utbud innebär lägre lönenivå) eller via s.k. statistisk diskriminering, d.v.s. att arbetsgivare förväntar sig att en fertil kvinna har en högre sannolikhet att bli med barn och därmed lämna arbetsplatsen periodvis.

Den internationella forskningen om arbetsutbud och föräldraförsäkring har för det första använt sig av länderjämförelser för att studera deltagande och sysselsättning bland kvinnor. Ett exempel är Ruhm (1998) som jämför 9 länder över en 25-årsperiod. Han finner att sysselsättning bland kvinnor (i jämförelse med män) ökar med föräldraförsäkringen, och effekterna förefaller vara något större för längre ledigheter. Rönsen och Sundström (1996) studerar hur föräldraledighet påverkar återgången till arbete i Sverige och Norge. De finner att återgången till arbete är snabbare i Norge, vilket kan antas bero på att det svenska systemet är mer generöst tilltaget. Men de finner också att fler kvinnor är sysselsatta i Sverige tre år efter det att de födde första barnet. En allmän sluts de drar är att betald föräldraledighet har stor betydelse för återgången till arbete bland kvinnor. Det finns alltså skäl att förmoda att betald föräldraledighet ökar kvinnors deltagande såväl före som efter barnafödandet.

Under senare tid har diskussion i Sverige framför allt berört fördelningen av ledighet mellan föräldrar. Ekberg, Eriksson och Friebel (2005) studerar införandet av den s.k. pappamånaden i Sverige 1995. De finner att pappornas andel av föräldraledigheten ökade, men samtidigt att pappornas uttag av vård av sjukt barn inte förändrades efter reformen. Detta tyder på att det kan vara svårt att påverka mäns beteende när det gäller hushållsarbete med reformer i föräldraförsäkringen.

6.2 Pensioner

Det svenska pensionssystemet reformerades 1999, från ett s.k. fördelningssystem i riktning mot ett fonderingssystem. Ett fördelningssystem innebär huvudsakligen att den arbetande generationen betalar in premier som helt eller delvis finansierar den äldre generationens pensioner. Ett fonderingssystem innebär att man betalar in premier, vilka fonderas och sedan betalas ut till pensionären. Det svenska systemet är en något modifierad variant på fonderat system, eftersom inbetalningar de facto inte fonderas utan endast krediteras på individens pensionskonto. En viktig förändring i samband med reformen av det svenska systemet 1999 var också att systemet förändrades från ett förmånsbestämt system till ett avgiftsbestämt system, och framför allt att kopplingen mellan avgift och förmån stärktes. I det gamla systemet var kopplingen mellan avgift och förmån svag; exempelvis fanns det ingen koppling mellan avgift och förmån för de som hade arbetat 30 år och haft sina 15 bästa intjäningsår bakom sig. I det följande diskuteras för det första teoretiska aspekter på olika pensionssystem och deras koppling till arbetsutbud. Denna framställning bygger till stor del på Lindbeck och Persson (2003). För det andra diskuteras några empiriska studier av relevans för det svenska pensionssystemet.

Pensioner och arbetsutbud – teori

Införandet av ett pensionssystem kommer att ha effekter på såväl arbetsutbud som sparande. Arbetsutbudseffekterna gäller såväl arbetad tid under den yrkesaktiva åldern som valet av pensioneringstidpunkt. Lindbeck och Persson (2003) analyserar arbetsutbudseffekter i flera olika tänkbara system. De gör åtskillnad i två olika dimensioner; för det första huruvida systemet är ett fördelningssystem eller ett fonderingssystem, och för det andra systemens grad av aktuariemässighet, d.v.s. kopplingen mellan förmån och avgift. Det är framför allt den andra aspekten på pensionssystem som är avgörande för de reformer som genomförts under senare tid.

Om vi utgår från att det inte existerar något offentligt pensionssystem och inför ett fördelningssystem utan koppling mellan avgifter och förmåner, kommer effekterna på arbets-

utbud att variera beroende på vilken generation som studeras. Om reformen är annonserad under den första generationens yrkesaktiva ålder, minskar arbetsutbudet i denna generation om fritid är en normal vara eftersom man erhåller en pensionsutbetalning i framtiden utan att behöva betala skatt för den, d.v.s. en ren inkomsteffekt. Man kan notera att om individer har en viss diskretion att själva välja pensionstidpunkt kommer en del av arbetsutbudsminskningen att ske genom tidigarelagd pensionering även om detta innebär minskad årlig förmån. För de efterkommande generationerna uppstår två effekter; skatten som ska finansiera pensioner minskar individernas konsumtionsmöjligheter vilket tenderar att öka arbetsutbudet (inkomsteffekten) samtidigt som fritid blir relativt sett billigare på grund av att lönen efter skatt minskar på grund av pensionsskatten (substitutionseffekten). Om substitutionseffekten dominerar inkomsteffekten, vilket verkar troligt mot bakgrund av tillgänglig empiri (se avsnitt 4), minskar arbetsutbudet i de efterkommande generationerna.[22]

Antag nu att pensionssystemet förändras så att överensstämmelsen mellan inbetalningar och utbetalningar stärks på individnivå genom att (åtminstone en del av) de belopp som individer betalar kommer dem själva tillgodo, samtidigt som ambitionsnivån i pensionssystemet inte förändras. Ett sådant aktuariskt inslag kommer att ha långsiktiga effekter på arbetsutbudet eftersom en del av skatteinbetalningen nu är en form av sparande och om individens arbetsutbud ökar kommer pensionsutbetalningen att bli större. Man säger att den effektiva marginella skattesatsen minskar. Samtidigt påverkas inte den genomsnittliga skattebetalningen, vilket innebär att inkomsten efter skatt är densamma som tidigare. Därför leder denna förändring endast till en substitutionseffekt, vilket ökar arbetsutbudet. Ökningen kan dels ske under den yrkesaktiva åldern och dels genom en högre önskad pensionsålder. Lindbeck och Persson visar också att den effektiva marginella skatten faller över tiden, vilket innebär att man (allt annat lika) bör förvänta sig större arbetsutbudseffekter under senare delen av de yrkesaktiva åren.

Empiriska resultat

Empirisk forskning om pensioner och arbetsutbud har i huvudsak analyserat effekterna på pensionsbeslut för något äldre individer. Lumsdaine och Mitchell (1999) sammanfattar resultat från USA fram till mitten av 1990-talet. Den huvudsakliga slutsatsen tycks vara att förändringar i pensionssystemen påverkar pensioneringstidpunkter, men att de kvantitativa effekterna är tämligen begränsade. Under senare år har större och mer högkvalitativa data-

[22] Vi bortser här från allmänna jämviktseffekter på löner och räntor som kan tänkas uppstå på grund av att pensionsreformer påverkar sparandet. Dessa diskuteras i Lindbeck och Persson (2003).

mängder kunnat användas. Ett exempel är Coile och Gruber (2007) som studerar hur de ekonomiska incitamenten i de amerikanska pensionssystemen påverkar pensionsbeslut bland män i åldersgruppen 55-69 år. De finner för det första att såväl tillväxten i pensionsförmögenhet via framtida arbete (vilket ska fånga systemets incitament till arbete;) som pensionsförmögenhetens aktuella storlek (vilket ska fånga inkomsteffekten) påverkar pensionsbeslutet. En högre framtida tillväxt i pensionsförmögenheten minskar sannolikheten att gå pension; en ökning i framtida förmögenhetstillväxt med en standardavvikelse (den genomsnittliga skillnaden mellan individerna i urvalet) minskar sannolikheten att gå i pension ett visst år från ungefär 7 procent till knappt 4,5 procent. En högre pensionsförmögenhet ökar sannolikheten att gå i pension. Denna effekt är betydligt mindre; en ökning av pensionsförmögenheten med en standardavvikelse ökar i genomsnitt sannolikheten att gå i pension ett visst år med ungefär 0,4 procentenheter. De finner också att privata pensioner har ungefär samma effekt som pensioner via socialförsäkringssystemet.

Friedberg och Webb (2005) jämför individer med förmånsbestämda pensioner med individer med avgiftsbestämda pensioner. Individer med avgiftsbestämda pensioner lämnar arbetskraften i genomsnitt två år senare när man samtidigt kontrollerar för andra faktorer som påverkar pensionsbeslutet. Resultaten är förenliga med att förmånsbestämda pensioner ger svaga incitament att stanna i arbete efter en viss ålder, d.v.s. att de förmånsbestämda pensionerna i lägre utsträckning är aktuariska.

I Sverige har pensionsbeslut framför allt studerats av Mårten Palme och Ingemar Svensson. I Palme och Svensson (2004a) undersöks incitamenten i svenska pensionssystem för perioden 1983 till 1997. De estimerar en modell för sannolikheten att gå i pension och simulerar därefter effekterna av två hypotetiska reformer; för det första effekterna av att förskjuta pensionssystemets olika delar tre år framåt i tiden, vilken bland annta innebär att pensionsåldern höjs till 68 år. För det andra studeras effekterna på pensionering av att ändra ersättningsnivåerna i pensionssystemet så att man från 60 års ålder erhåller en ersättningsnivå om 60 procent, vilken därefter höjs aktuariskt fram till 70 års ålder. De finner, i likhet med Coil och Gruber, att sannolikheten att gå i pension minskar med högre framtida tillväxt i pensionsförmögenheten. Dessutom finner de att sannolikheten att gå i pension ökar med pensionsförmögenhetens aktuella storlek för män men inte för kvinnor. Resultaten från simuleringarna visar för det första att effekterna av de två olika reformalternativen skiljer sig åt mellan män och kvinnor. För män är effekterna av det första reformalternativet större. Effekterna av att förskjuta pensionssystemets olika delar tre år framåt i tiden höjer den faktiska pensionsåldern med ungefär ett halvt till ett år, medan

effekterna av ändrade ersättningsnivåer höjer pensionsåldern med mellan 0,3 och ett halvt år. För kvinnor innebär det första alternativet att pensionsåldern höjs med ungefär 0,2 år. För det andra alternativet förefaller den faktiska pensionsåldern snarare öka än minska.

Palme och Svensson (2004b) innehåller bland annat en analys av hur individer finansierar sitt utträde från arbetsmarknaden. Det visar sig att en stor andel använder olika typer av försäkringar, snarare än ålderspensionssystemet, som finansieringskälla när man slutar arbeta. Mindre än hälften av alla män som slutar arbeta har ålderspension som huvudsaklig finaniseringskälla året efter det att man utträtt från arbetsmarknaden. Karlström, Palme och Svensson (2007) studerar regelförändringar för förtidspensioner bland män i åldern 60-64 år som genomfördes 1997. I huvudsak innebar dessa förändringar striktare villkor för klassificering, bland annat genom att lokala arbetsmarknadsvillkor inte längre skulle vägas in i besluten. De studerar dels effekten på sysselsättning i gruppen 60-64 åringar, och dels effekterna på deltagande i andra försäkringssystem (sjukförsäkring och arbetslöshetsersättning). Förändringarna hade ingen effekt på sysselsättningen, men däremot ökade antalet med sjukersättning samt antalet arbetslösa. Författarna drar slutsatsen att en stor del av ökningen i arbetskraftsdeltagandet under slutet av 1990-talet kan vara en följd av förändringarna. Detta exempel, liksom resultaten från Palme och Svensson (2004b), visar att man måste se samtliga försäkringssystem för äldre i ett sammanhang när olika förändringar ska utvärderas.

7. Utbildning

Vi såg i avsnitt 2 att arbetskraftsdeltagandet minskade för individer i åldern 20-24 år mellan 1990 och 1994, och har därefter legat kvar på ungefär samma nivå. Förändringen i deltagande kan till stor del förklaras av utbyggnaden av den högre utbildningen som skedde under 1990-talet. En utbildningssatsning har en direkt negativ effekt på arbetskraftsdeltagandet, och man skulle därför kunna tro att förkortad tid i utbildning ökar deltagandet i arbetskraften. Men utbildning har också indirekta effekter på arbetskraftsdeltagandet, bland annat påverkar utbildning arbetskraftens kvalitet. I detta avsnitt diskuteras ekonomisk teori som relaterar utbildning till arbetskraftsdeltagande och fokuserar på två frågeställningar; för det första diskuteras forskning om utbildning och arbetsutbud i ett livscykelperspektiv vilken också knyts till empirisk forskning om utbildningsavkastning, och för det andra hur ekonomisk-politiska instrument i form av skatter och utbildningssubventioner påverkar utbildning och arbetsutbud.

7.1 Humankapital och arbetsutbud

För den enskilde individen ses utbildning som en investering i kunskap som i sin tur genererar en privatekonomisk avkastning i form av högre framtida timlön. I traditionell humankapitalteori är individens arbetsutbud givet, och det är därför inte möjligt att undersöka sambandet – eller associationen - mellan utbildning och arbetsutbud som utfallet av simultana val. Kopplingen till arbetad tid fås istället via den enkla arbetsutbudsmodellen. Individen väljer arbetsutbud beroende på timlön och andra faktorer. En högre utbildning ökar (troligen) timlönen vilket i sin tur ökar arbetsutbudet.

Den empiriska litteraturen kring utbildningsavkastning är mycket omfattande. Vanligtvis mäts utbildningsinsatser i form av utbildningstidens längd, och ytterligare utbildningsår genererar i allmänhet positiva löneeffekter, men den kvantitativa effekten på inkomst varierar mellan och inom studier.[23] Isaksson (1997) finner exempelvis i sin studie av tvillingar från 1980-talet att ytterligare ett års utbildning ökar inkomsten med mellan ungefär 2 och 6 procent beroende på val av metod och urvalsgrupp. Utbildningens avkastning varierar också över tid. Mätningar av löneskillnader mellan universitetsutbildade och gymnasieutbildade i Sverige över en längre tidshorisont har genomförts av Edin och Holmlund (1995). Lönepremien inom högre utbildning bland svenska män föll från slutet av 1960-talet och fram till början av 1980-talet. Under 1980-talet skedde en viss återhämtning, och under 1990-talet ökade löneskillnaderna. Variationer i utbildningsavkastning återspeglar

[23] Se Card (1999) för en översikt.

det relativa utbudet av utbildad arbetskraft (jämfört med utbudet av ej utbildade) i förhållande till efterfrågan på utbildad arbetskraft. Om vi som exempel dristar oss till att anta att utbildningspremien är 5 procent per år, och vidare att arbetsutbudselasticiteten med avseende på timlön är 0,1 för män, innebär ett års ytterligare utbildning att arbetsutbudet ökar med 0,5 procent, eller 0,2 timmar per vecka för en heltidsarbetande man. Detta är förstås en mycket blygsam effekt på arbetskraftsutbudet.

Ekonomisk teori som hanterat såväl utbildning som arbetsutbud som utfallet av ett simultant val har utgått från livscykelmodeller, d.v.s. valet av utbildning och arbete över individens hela tidshorisont. Blinder och Weiss (1976) är ett tidigt exempel. Under rimliga antaganden finner de att livscykeln kan delas in i fyra faser. I en första fas är investeringstakten i humankapital hög (skolfasen), som sedan avtar i en andra fas (arbetsrelaterad utbildning), för att i de två avslutande faserna (arbete och pension) vara noll. Timlönen stiger över hela livscykeln, men i avtagande takt. Arbetsutbudet ökar över tiden, når en topp under fas 2, och minskar sedan för att i pensionsfasen vara noll.

En första iakttagelse från modellen är att den kan återskapa den fördelning av arbetsutbud som vi vanligtvis observerar över livscykeln. En andra iakttagelse är att avkastningen på utbildning avtar med stigande ålder, vilket beror på att pensionstidpunkten närmar sig. Detta innebär att individer blir mindre benägna att utbilda sig med tiden, snarare än att de tappar förmågan till inlärning. En tredje iakttagelse är att individers humankapitalinnehav vid olika tidpunkter är positivt korrelerat med arbetsutbudet vid samma tidpunkt. Det innebär att individer som utbildar sig kommer att arbeta fler timmar under de yrkesaktiva åren.

En intressant frågeställning är hur pass väl prediktioner från empirisk arbetsutbudsforskning stämmer med direkta mått på korrelationen mellan utbildning och arbetad tid? Trostel och Walker (2006) analyserar korrelationen mellan utbildning och arbetskraftsdeltagande, samt utbildning och arbetad tid, för ett stort antal länder. De finner en substantiell association mellan arbetsutbud och utbildning i flertalet länder som ingår i studien, såväl för arbetskraftdeltagande som för arbetad tid. Svenska data ingår som en del i studien. Resultaten för Sverige tyder på att korrelationen är starkare, särskilt för män, än vad som skulle vara utfallet om korrelationen mellan arbetsutbud och utbildning helt och hållet drevs av timlöneeffekten (jämför med exemplet ovan). En tolkning av detta resultat är att utbildning inte är neutral i den bemärkelsen att den påverkar värdet av fritid på samma sätt som värdet av arbetstid (timlön). I jämförelse med andra länder är dock korrelationen mellan utbildningsnivå och arbetsutbud mindre, och författarna diskuterar inte

närmare vad länderskillnaderna kan tänkas bero på. Sammanfattningsvis kan sägas att empirin ger begränsad vägledning till policyrelaterade frågeställningar; exempelvis vilka effekter som utbyggnaden av utbildningsväsendet har för arbetsutbudet över en individs livscykel. Detta är ett område där ytterligare forskning behövs.

7.2 Ekonomisk politik, utbildning och arbetsutbud

Om man ser valet av arbetsutbud och utbildning över livscykeln som utfallet av val gjorda vid samma tidpunkt, kommer ekonomisk-politiska insatser som påverkar dessa storheter att kunna få konsekvenser över hela individens livscykel. Låt oss börja med att diskutera effekterna av beskattning. Om skatter är progressiva kommer utbildningens avkastning att påverkas av skattesatsernas storlek. Ett mer progressivt skattesystem genom högre marginalskatter för höginkomsttagare (och lägre marginalskatter för låginkomsttagare) förmodas därför ha ytterligare effekter på arbetsutbudet jämfört med individmodellen i avsnitt 3. Om avkastningen på utbildning minskar väljer färre individer att utbilda sig. Detta innebär att progressiva skatter kan minska arbetsutbudet också genom att sammansättningen av arbetskraften i form av utbildade och ej utbildade påverkas.

I vilken utsträckning skatteprogression påverkar sammansättningen av arbetskraften är dock inte klarlagt. Fredriksson (1997) kommer närmast denna fråga i sin studie av efterfrågan på högre utbildning i Sverige. Han finner att löner efter skatt för utbildade och ej utbildade förklarar huvuddelen av variationen i antalet nybörjare på universitet under perioden 1967-1991. Progressiva skatter kan också påverka när man väljer att arbeta, exempelvis ett tidigare arbetsmarknadsinträde, och en tidigarelagd pensionstidpunkt. En förklaring till resultatet som erhölls av Trostel och Walker, d.v.s. att korrelationen mellan utbildning och arbetstid är mindre i Sverige än i många andra länder, kan vara att Sverige har/har haft ett förhållandevis progressivt skattesystem.

Den högre utbildningen i Sverige är subventionerad dels genom att den är avgiftsfri och dels genom att studiemedelssystemet är tämligen generöst tilltaget. Ett mer generöst subventionssystem minskar individens kostnader för utbildning, och gör att fler individer vill utbilda sig. Empirisk forskning visar också att efterfrågan på högre utbildning tenderar att öka med bidrag till högre utbildning (se exempelvis Dynarski, 2002). Ett visst empiriskt stöd finns också vad gäller det svenska studiemedelssystemets generositet på efterfrågan på högre utbildning (Fredriksson, 1997). Effekterna på arbetsutbudet av förbättrade villkor för de studerande kommer här huvudsakligen att verka via att en högre utbildningsnivå tenderar att öka arbetsutbudet.

Under senare tid har uppmärksamhet riktats mot tiden det tar att fullborda akademiska studier. I genomsnitt är studietiden från antagning till examen betydligt längre än det antalet poäng som krävs för examen (Högskoleverket, 2007), och en fråga som uppstår är vilka incitament en individ har för att fullgöra sina studier på kort tid. Det svenska studiemedelssystemet innehåller bidrag och lån som är konstant över studietiden och som innehåller en maximigräns för det antal terminer studiemedel beviljas. Incitamenten att förkorta studietiden har undersökts i några studier. Garibaldi, Giavazzi, Ichino och Rettore (2007) undersöker, med hjälp av data från Italien, effekterna av ett system med förhöjda terminsavgifter för studerande som inte klarar studierna inom normal tid. De visar i en teoretisk modell med två perioder att en högre terminsavgift i den andra perioden ökar sannolikheten att ta examen i den första perioden. De finner att en ökning av terminsavgiften med 1000 EUR efter normal studietid ökar sannolikheten att ta examen för denna grupp med 6 procentenheter. Häkkinen och Uusitalo (2003) undersöker den finska studiemedelsreformen 1992 som bland annat innebar att den maximala studiemedelstiden minskade med 1 år. De finner endast en begränsad effekt av förändringen, främst bland dem i utbildningar med lång varaktighet. Effekterna av varaktighet i det svenska studiemedelssystemet har inte undersökts.

Incitamenten att lämna högre utbildning beror också på hur reglerna för återbetalning är utformade, och en potentiell effekt av återbetalningsvillkoren är att förlänga tiden med studiemedel eftersom det i vissa extrema fall inte påverkar storleken på återbetalningen. Dessa incitament torde emellertid vara tämligen svaga för flertalet studerande. Det är framför allt de med låg inkomst samt de som är äldre när de börjar studerar som kan dra fördel av återbetalningsvillkoren. Effekter av återbetalningsvillkor på arbetsutbudet finns inte studerade empiriskt.

Effekterna av utbildningsexpansioner (högre utbildning och tidigare också gymnasieutbildning) på arbetsutbudet har studerats mycket lite. Eriksson, Nordström Skans, Sjögren och Åslund (2007) studerar bland annat ungdomars inträde på arbetsmarknaden från 1985 och fram till 2003. De konstaterar att inträdet sker allt senare, och att det till en stor del kan förklaras av att fler utbildar sig längre. Men de konstaterar också att det tar längre tid att erhålla anställning efter avslutad utbildning. Bland individer födda på 1980-talet som följt ett teoretiskt program på gymnasiet, men inte gått vidare till högre utbildning, har 20 procent ännu vid 25 års ålder inte fått ett jobb som ger hälften av 45-åringarnas medianlön. Ett annat problem är att antalet avhopp från gymnasiet ökat, och det är den av de studerade grupperna som förefaller ha de största problemen på arbetsmarknaden. En

förklaring kan vara utbyggnaden av de yrkesförberedande programmen som gjordes treåriga; dessa individer hade kanske inte tillräckliga förkunskaper för att kunna matcha de ökade teoretiska kraven. Även bland de som avslutat yrkesförberedande program har jobbchanserna inte ökat. Författarna förhåller sig därför kritiska till denna del av utbildningsexpansionen. De diskuterar också vilken betydelse som möjligheten att läsa upp betyg och delta i vuxenutbildning senare kan ha haft för inträdet på arbetsmarknaden.

8. Arbetskraftsinvandring

Forskningen om invandrares integration på den svenska arbetsmarknaden har varit mycket omfattande under den senaste 10-årsperioden. Som exempel kan nämnas att av de 60 artiklar och kommentarer som publicerats inom ämnesområdet arbetsmarknadsekonomi i tidskriften ”Ekonomisk debatt” sedan 2005, har 17 stycken behandlat olika aspekter på invandring. Forskningen har fokuserat på en rad olika områden; bland annat invandrares arbetsinkomster, geografisk rörlighet, och etnisk diskriminering. Litteraturen belyser framför allt komplexiteten i integrationspolitiken, och resultaten från de empiriska studierna visar på en rad olika erfarenheter. Exempelvis varierar framgång på arbetsmarknaden med avseende på vilken etnisk grupp som studeras, inom etniska grupper, och resultaten uppvisar också en regional variation.

Huvudsakligen fokuseras på flyktinginvandring, eftersom den har dominerat i Sverige under de senaste 20 åren. Endast till en mindre del har litteraturen fokuserat på invandring i allmänhet och de effekter som invandring har på arbetsutbudet i ekonomin. Ekberg (2004) diskuterar huruvida invandrare kan underlätta försörjningen av en åldrande befolkning. Han fokuserar på två typer av frågeställningar; dels nyinvandring och dels förbättrad arbetsmarknadsanknytning av redan anlända invandrare. Han diskuterar också effekterna av invandring på längre sikt, d.v.s. över flera generationer. Att höja sysselsättningsgraden bland redan anlända invandrare skulle, förutom ökat arbetsutbud, också minska belastningen på de offentliga utgifterna. Ekberg poängterar dock att en stor del av denna grupp redan är utanför arbetsmarknaden på grund av förtida pensioneringar. Nyinvandring, om den berör individer i för arbetsmarknaden gynnsam ålder, skulle potentiellt kunna ha stora effekter på arbetsutbudet. På lång sikt klingar denna gynnsamma effekt av, eftersom befolkningstillskottet blir äldre och föder en ny generation unga människor. Ekberg konstaterar vidare att en stor nyinvandring kommer att krävas för att hålla försörjningsbördan (antalet förvärvsarbetande per pensionär) konstant; en nyinvandring som är betydligt större än idag. Alternativet att införa ett gästarbetarsystem ser Ekberg inte som ett politiskt genomförbart alternativ.

9. Vad kan staten göra för att öka arbetsutbudet?

I detta avsnitt diskuteras inom vilka områden som åtgärder för att öka utbudet av arbetskraft kan ses som mest fruktsamma. Avsnittet är upplagt så att vi för det första diskuterar inom vilka grupper av befolkningen som det finns en stor potential att öka arbetskraftsutbudet. Därefter diskuteras några specifika åtgärder inom vilka forskningen gett tämligen entydiga resultat. I samband med detta diskuteras områden där forskningen är begränsad, men där det kan finnas en potential för ökat arbetsutbud.

Vilka grupper i befolkning kan öka sitt arbetsutbud?

Av avsnitt 2 framgår att variationen i arbetskraftsdeltagande är stor mellan olika befolkningsgrupper. Den åldersmässiga variationen är mycket tydlig. Yngre personer arbetar i mindre utsträckning än tidigare heltid och deltar också mindre ofta i arbetskraften. Detta gäller särskilt ungdomar under 25 år. Deltagandet i arbetskraften bland 20-24 åringar minskade från över 80 procent i början av 1990-talet till mindre än 70 procent 2006. Detta är den enskilt största förändringen i arbetskraftsdeltagande bland alla åldersgrupper sedan mitten av 1970-talet. Inom denna åldersgrupp har dessutom deltidsarbete blivit mycket vanligare, särskilt bland kvinnor. Bortfallet av arbetade timmar bland yngre är därför stort.

Arbetskraftsdeltagande bland individer 60-64 år låg tämligen stabilt omkring 55 procent fram till 1990 och minskade därefter. Under senare år har deltagandet ökat igen. Deltagandet är nu över 60 procent. Skillnaderna mellan män och kvinnor minskade trendmässigt fram till 1990. Skillnaden har därefter varit tämligen konstant. Även skillnaden i deltidsarbete har minskat mellan män och kvinnor, även om den fortfarande är betydande. Deltagandet bland kvinnor i Sverige är högt i jämförelse med andra länder. En grupp som har ett lågt observerat deltagande är utlandsfödda. Bland utlandsfödda män är deltagande ungefär ungefär 7 procentenheter lägre än bland infödda. Bland kvinnor är skillnaden större. Det är bland dessa grupper (yngre, äldre, kvinnor och invandrare) som en potential till ökat arbetsutbud finns.

Åtgärder som ökar arbetsutbudet

Det finns några områden där forskningen ger tämligen entydiga resultat. Dessa diskuteras i punkterna (i) - (iii) nedan. Det finns också några områden där förändringar kan ha betydande effekter, men där forskningen inte varit tillräckligt omfattande för att ge ett fullödigt underlag eller där resultaten är delvis motstridiga. Dessa diskuteras i punkterna (iv) – (vi).

(i) Sjukförsäkringen

Ett första område är sjukförsäkringen. Forskningen inom området visar att individer reagerar på ändrade ersättningsnivåer och ändrade regler. Effekterna förefaller dessutom vara ganska betydande. Under senare tid har sjukskrivningstalen också minskat i Sverige. Detta sammanhänger troligen med förändrade rutiner och kontroll av sjukskrivningar och inte på ändringar i ersättningsnivåer. En potentiell effekt av ändrad kontroll är att sociala normer som varit förhärskande kan påverkas. Detta innebär förändringar i regelverk kan ha betydande effekter också på längre sikt. Sjuktalen påverkas emellertid inte enbart av förändrade regler inom sjukförsäkringen. Eftersom flera politikområden interagerar på grund av att individer flödar mellan system, kan också regler som gäller arbetsmarknaden, sjukvården och socialtjänsten påverka sjuktalen (se också nedan). Detta innebär också att det är svårt att isolera effekter av enskilda förändringar. Ett exempel på detta är att sjuktalen påverkas av förändrade regelverk och tolkningar av dessa. Men sjukskrivningar kan också ha påverkats av införandet av jobbavdrag på grund av att marginalbeskattningen av sjukpenning är högre än beskattningen av arbetsinkomst för stora grupper.

(ii) Pensioner

Sverige har genomfört omfattande förändringar av pensionssystemet. En viktig poäng är att förbättra överensstämmelsen mellan inbetalda avgifter och pensionsbeloppen, d.v.s. systemets aktuariemässighet. Denna förändring har ännu inte fått fullt genomslag, eftersom de generationer som nu pensioneras endast till en del omfattas av det nya systemet. Forskningen tyder på att aktuariska system förbättrar incitamenten till arbete, men forskningen tyder också på att en ökad generell pensionsålder leder till ett ökat arbetsutbud bland äldre.

(iii) Skatter och inkomstrelaterade bidrag

Tidigare forskning tyder på att arbetsutbudet är relativt okänsligt för ändringar i löner. Detta gäller för stora grupper på arbetsmarknaden, varför det inte är troligt att allmänna skattesänkningar kommer att leda till stora ökningar av arbetsutbudet. Samtidigt visar forskningen att det finns skillnader mellan grupper av individer. Grupper som befinner sig nära in- och utträdet på arbetsmarknaden, liksom svaga grupper av individer, påverkas i högre utsträckning än andra av exempelvis löneförändringar. Ett särskilt problem är att vissa individer knappt deltar alls i arbetskraften, och några studier pekar på att åtgärder som stimulerar deltagandet via skattelättnader kan öka utbudet tämligen mycket för dessa individer. De förändringar som gjorts i Sverige (exempelvis jobbavdrag) påminner till del om de som tidigare gjorts i USA. Som tidigare diskuterats har deltagandet i arbetskraften

ökat markant i USA under de senaste 10-15 åren. Det är dock inte helt klarlagt i vilken utsträckning det ökade arbetskraftsdeltagandet bland ensamstående och lågavlönade i USA berott på dessa förändringar och framför allt vilken komponenter som haft störst betydelse.

(iv) Utbildning

Minskningen i arbetskraftsdeltagandet bland ungdomar i början av 1990-talet sammanföll med expansionen av den högre utbildningen. Vilka effekter har expansionen av den högre utbildningen på deltagandet i arbetskraften på längre sikt? Förutom den omfattande litteraturen kring inkomsteffekter av utbildning är kunskaperna om utbildning och arbetsutbud i princip begränsad till jämförelser av hur utbudet av timmar samvarierar med utbildningsnivå och utbildningstid. Sådana jämförelser kan emellertid inte direkt användas för att analysera policyrelaterade frågeställningar kring utbildningsreformers effekter på arbetsutbudet. En viktig frågeställning är vilka effekter som utbyggnaden av högskolan och gymnasiet haft/kommer att ha på individers arbetsutbud över livscykeln. Forskningen är begränsad men den som finns tyder på att ungdomar utbildar sig längre och senare, och att deras möjligheter att erhålla arbete inte förbättrats. Frågan hänger också samman med regionaliseringen av den högre utbildning; expansionen av den högre utbildningen skedde framför allt genom att öka antalet studieplatser på nya universitet och högskolor. Utbyggnaden av högskolorna kan öka det regionala arbetskraftsdeltagandet. En större regional högskola kan också leda till inlåsning av utbildade individer med minskad geografisk rörlighet och därmed lägre effektivt arbetsutbud som följd. Unga människors geografiska rörlighet behöver studeras mer ingående för att kunna dra slutsatser om utbildningssystemets betydelse för arbetsutbudet.

En annan fråga som inte analyserats med svenska data är studiemedelssystemets effekter på varaktighet i högre utbildning. Internationell forskning indikerar att varierande tidsprofil för studieavgifter (studiemedel) kan ha effekter på varaktighet i högre utbildning och incitamenten att ta examen. Nuvarande studiemedelssystem innebär svaga incitament att bli klar tidigt.

(v) Arbetskraftsinvandring

Arbetskraftsinvandring ökar arbetsutbudet per definition eftersom de som anländer gör det för att få en försörjning. Det är emellertid inte klart i vilken utsträckning invandring av arbetskraft kan tillämpas. Detta har dels att göra med vilka grupper som är intresserade av att flytta till Sverige, och dels också vilka regler som ska omgärda de som kommer. Gästarbetarsystem är de mest effektiva för att öka arbetsutbudet utan att öka samhällets kost-

nader i framtiden. Detta förefaller emellertid vara svårt att genomföra politiskt. Flyktinginvandringen är stor i Sverige och denna grupp har ett lägre arbetskraftsdeltagande än infödda. Det finns både kulturell och regional heterogenitet. Det är inte klarlagt vad dessa skillnader beror på. Det är förvånande att inte kunskapsmassan inom detta område är större med tanke på de omfattande sociala problem som är förknippade med de kulturell heterogenitet.

(vi) Samordning av välfärdssystemen

Den offentliga sektorns möjligheter att påverka arbetsutbudet sker via en rad olika system. Exempel från den svenska forskningen visar att systemen interagerar på olika sätt; sjukförsäkringssystemet interagerar med ålderspensionssystemet och förändringar i det senare kan motverkas av reglerna för sjukförsäkring och sjukersättning; sjukskrivningarna kan påverkas av ändrade arbetsmarknadsregler som i fallet med ändrade regler i LAS; incitamenten att arbeta påverkas såväl av reglerna för försörjningsstöd som av skattesystemets konstruktion, och ungdomars arbetsmarknadsanknytning förefaller påverkas av utbildningssystemet. Resultaten från några studier tyder på att kombinationer av reformer inom olika ansvarsområden kan vara av betydelse. Detta innebär att olika välfärdsystem måste samordnas för att ge bra incitament till arbete.

Referenser

Agell, J. och Persson, M. (2000). Tax Arbitrage and Labor Supply, Journal of Public Economics 78, 3-24.

Altonji, J.G. (1986). Intertemporal Substitution in Labor Supply: Evidence From Micro Data, Journal of Political Economy 94(3), S176-S215.

Andrén, T. (2002). Essays in Welfare, Training and Labor Supply, Economic Studies 114, Göteborgs universitet.

Andrén, T. (2003). The Choice of Paid Childcare, Welfare and Labor Supply of Single Mothers, Labour Economics 10(2), 133-47.

Aronsson, T., Blomquist, S och Sacklén, H. (1999). How to Identify Interdependent Behaviour in an Empirical Model of Labor Supply, Journal of Applied Econometrics 14, 607-26.

Aronsson, T. och Walker, J.R. (1997). The Effects of Sweden's Welfare State on Labor Supply Incentives, i: Freeman, R., Swedenborg, B. och Topel, R. (red.), The Welfare State in Transition – Reforming the Swedish Model, University of Chicago Press.

Aronsson, T. och Walker, J.R. (2007). Labour Supply, Tax Base and Public Policy in Sweden, stencil, Institutionen för nationalekonomi, Umeå universitet.

Aronsson, T., Wikström, M. och Brännlund, R. (1997). Wage Determination under Nonlinear Taxes – Estimation and an Application to Panel Data, Oxford Economic Papers 49, 404-18.

Atkinson, A. och Micklewright, J. (1991). Unemployment Compensation and Labor Market Transitions: A Critical Review, Journal of Economic Literature 29, 1697-1727.

Bennmarker, H., Carling, K. och Holmlund, B. (2007). Do Benefit Hikes Damage Job finding? Evidence from Swedish Unemployment Insurance Reforms, Labour 21, 85-120.

Blanchard, O. och Portugal, P. (2001). What Hides Behind an Unemployment Rate: Comparing Portuguese and U.S. Labor Markets, American Economic Review 91, 187-207.

Blank, R. (2002). Evaluating Welfare Reform in the United States, Journal of Economic Literature 40(4), 1105-66.

Blinder, A. och Weiss, Y. (1976). Human Capital and Labor Supply: A Synthesis, Journal of Political Economy 84, 449-72.

Blomquist, S. (1983). The effect of income taxation on the labor supply of married men in Sweden, Journal of Public Economics 22, 169-197.

Blomquist, S. och Hansson-Brusewitz, U. (1990). The effects of taxes on male and female labor supply in Sweden, Journal of Human Resources 25, 317-357.

Blomquist, S., Eklöf, M. och Newey, W. (2001). Tax reform evaluations using non-parametric methods: Sweden 1980-1991, Journal of Public Economics 79, 543-568.

Blomquist, S. och Selin, H. (2007). Hourly Wage Rate and Earnings Responsiveness to Changes in Marginal Tax Rates, stencil, Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.

Blundell, R. och MaCurdy, T. (1999). Labor Supply: A Review of Alternative Approaches, i Aschenfeldter O. och Card, D. (red), Handbook of Labor Economics, vol 3, 1999, 1599-1695, Elsevier Science B.V.

Calleman, C. (2003). Invandrarna, skyddet för anställningen och diskrimineringslagstiftningen, Rapport 2003:4, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.

Card, D. (1999). The Casual Effect of Education on Earnings, i: Aschenfelter, O. och Card, D. (red.), Handbook of Labor Economics 3, Elsevier Science.

Calmfors, L., Forslund, A. och Hemström, M. (2001). Does active labour market policy work? Lessons from the Swedish Experiences, Swedish Economic Policy Review 8, 61-124.

Carling K., Holmlund, B. och Vejsiu, A. (2001). Do Benefit Cuts Boost Job Finding? Swedish Evidence from the 1990s, Economi Journal 111, 766-90.

Carling, K., Edin, P-A., Harkman, A. och Holmlund, B. (1996). Unemployment duration, unemployment benefits, and labor market programs in Sweden, Journal of Public Economics 59, 313-34.

Dynarski, S. (2002). The Behavioural and Distributional Implications of Aid for College, American Economic Review 92, 279-85.

Edin, P-A. och Holmlund, B. (1993). Effekter av anställningsskydd, i: SOU 1993:32, Ny anställningsskyddslag, Delbetänkande av 1992 års arbetsrättskommitté, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm, 1030-72.

Edin, P-A. och Holmlund, B. (1995). The Swedish Wage Structure: The Rise and Fall of Solidarity Wage Policy? i: Freeman, R.B. och Katz, L. (red.) Differences and Changes in Wage Structures, University of Chicago Press.

Ekberg, J., Eriksson, R. och Friebel, G. (2005). Parental Leave – A Policy Evaluation of the Swedish "Daddy-Month" Reform, IZA Discussion Paper no. 1617.

Eriksson, R., Nordström Skans, O., Sjögren, A. och Åslund O. (2006). Ungdomars och invandrares inträde på arbetsmarknaden 1985-2003, Rapport 2007:18, IFAU, Uppsala.

Feldstein, M. (1995). The Effect of Marginal Tax Rates on Taxable Income: A Panel Study of the 1986 Tax Reform Act, Journal of Political Economy 103, 551-72.

Flood, L., Hansen, J. och Wahlberg, R. (2004). Houselhold Labor Supply and Welfare Participation in Sweden, Journal of Human Resources 39(4), 1008-32.

Flood, L., Wahlberg, R. och Pylkkänen, E. (2007). From Welfare to Work: Evaluating a Tax and Benefit Reform Targeted at Single Mothers in Sweden, Labour 21(3), 443-71.

Forslund, A. (1996). Arbetstidsförkortning- arbetsdelning eller raserad välfärd?, Ekonomisk debatt 24 (5).

Fredriksson, P. (1997). Economic Incentives and the Demand for Higher Education, Scandinavian Journal of Economics 99, 129-42.

Fredriksson, P. och Holmlund, B. (2004). Hur ser en optimal arbetslöshetsförsäkring ut?, Ekonomisk debatt 32, 22-38.

Garibaldi, P., Giavazzi, A., Ichino, F. och Rettore, E. (2007). College Cost and Time to Complete a Degree: Evidence from Tuition Discontinuities, NBER Working paper 12863, Cambridge, Mass.

Hansson, Å. (2007). Taxpayers' Responsiveness to Tax Rate Changes and Implications for the Cost of Taxation in Sweden, International Tax and Public Finance 14, 563-82.

Henreksson, M. och Persson, M. (2004). The effects of Sick Leave Changes in the Sickness Insurance System, Journal of Labour Economics 22, 87-113.

Hesselius, K., Johansson, P. och Larsson, L. (2005). Hur påverkar kravet på läkarintyg sjukfrånvaron? Erfarenheter från ett socialt experiment, Ekonomisk debatt 34(2), 5-16.

Holmlund, B. och Kolm, A-S. (1995). Progressive Taxation, Wage Setting, Unemployment: Theory and Swedish Evidence, Swedish Economic Policy Review 2, 424-70.

Holmlund, B. och Söderlund, M. (2007). Estimating Income Responses to Tax Cahnges: A Dynamic Panel Data Approach, stencil, Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.

Howell, D.R., Baker, D., Glynn, A. och Schmitt, J. (2007). Are Protective Labor Market Institutions at the Root of Unemployment? A Critical Review of the Evidence, Capitalism and Society 2(1), 1-71.

Häkkinen, I. och Uusitalo, R. (2003). The Effect of a Student Aid Reform on Graduation: A Duration Analysis, Working paper 2003:8, Nationalekonomiska institutionen, Uppsala uiversitet.

Högskoleverket (2007). Universitet och högskolor: Högskoleverkets årsrapport 2007, Rapport 2007:33 R.

Isaksson, G. (1997). Estimates of the returns to schooling in Sweden from a large ample of twins, stencil, Centrum för transport- och samhällsforskning, Borlänge.

Jacobson, T. och Ohlsson, H. (2000). Working Time, Employment, and Work Sharing: Evidence from Sweden, Empirical Economics 25(1), 169-87.

Johansson, K. (2001). Do labor market programs affect labor force participation?, Swedish Economic Policy Review 8, 215-34.

Johansson, K. (2006). Do labor market flows affect labor-force participation?, Working paper 2006:17, IFAU, Uppsala.

Johansson, P. och Brännäs, K. (1998). A Household Model for Work Absence, Applied Economics 30(11), 193-1503.

Johansson, P. och Palme, M. (1996). Do economic incentives influence worker absence? Empirical evidence using Swedish Data, Journal of Public Economics 59, 195-218.

Johansson, P. och Palme, M. (2005). Moral hazard and sickness insurance, Journal of Public Economics 89, 179-90.

Killingsworth, M. (1983). Labor Supply. Cambridge: Cambridge University Press.

Larsson, L., Kruse, A., Palme, M., och Persson, M. (2005). En hållbar sjukpenningförsäkring, Välfärdsrådets rapport 2005, SNS, Stockholm.

Lindbeck, A. och Persson, M. (2003). The Gains from Pension Reform, Journal of Economic Literature 41, 74-112.

Lindqvist, L. (2004). Deltagare och arbetsgivare i friårsförsöket, Rapport 2004:6, IFAU, Uppsala.

Lundin, D., Mörk, E., och Öckert, B. (2007). Do reduced child care prices make parents work more?, Working paper 2007:2, IFAU, Uppsala.

Mortensen, D. (1977). Unemployment Insurance and Job Search Decisions, Industrial and Labor Relations Review 30, 505-17.

Nordström Skans, O. (2001). Arbetstidsförkortning, löner och arbetslöshet - en studie på svenska individdata, Ekonomisk debatt 29(7), 477-86.

OECD (2005). Employment outlook, OECD: Paris.

OECD (2007). Employment outlook, OECD: Paris.

Ohlsson, M. (2007). Ökar anställningsskyddet sjukfrånvaron?, Ekonomisk debatt 35, 31-41.

Palme, M. och Svensson, I. (2004). Pensionssystem och pensionering, Ekonomisk debatt 32, 85-96.

Palme, M. och Svensson, I. (2004). Income Security Programs and Retirement in Sweden, i Gruber, J. och Wise, D. (red) Social Security and Retirement Around the World: Micro-estimates, Chicago University Press: Chicago.

Pissarides, C. (2000). Equilibrium Unemployment Theory, 2:a uppl., MIT Press, Cambridge, Mass.

Ruhm, C.J. (1998). The Economic Consequences of Parental Leave Mandates: Lessons from Europe, Quarterly Journal of Economics 113, 287-317.

Rönsen, M. och Sundström, M. (1996). Maternal Employment in Scandinavia: A Comparison of After-Birth Employment Activity in Norway and Sweden, Journal of Population Economics 9, 267-85.

Sacklén, H. (1996). Essays on Empirical Models of Labor Supply, Economic Studies 27, Uppsala universitet (doktorsavhandling).

Skedinger, P. (1995). Employment Policies and Displacement in the Youth Labour Market, Swedish Economic Policy Review 2, 135-71.

Skedinger, P. (2008). Effekter av anställningsskydd: vad säger forskningen?, SNS Förlag, Stockholm.

SCB (2006). Sveriges framtida befolkning 2006-2050, Demografiska rapporter 2006:2.

SCB (2007). Utbildningsstatistisk årsbok 2008.

Trostel, P. och Walker, I. (2006). Education and Work, Education Economics 14, 377-99.

Wikström, M. (1999). Taxes and Labour Supply: A Meta Analysis, I Brännlund, R. och Green, I-M:

Wikström, M. (2007). Kommunalekonomiska effekter av maxtaxa och ökad tillgänglighet inom förskola och skolbarnomsorg, Umeå Economic Studies no. 704.

Ziliak, J.P. och Kneisner, T.J. (1999). Estimating Life Cycle Labor Supply Tax Effects, Journal of Political Economy 107(2), 326-359.

Yaniv, G. (1982). Unemployment Insurance Benefits and the Supply of Labor of an Employed Worker, Journal of Public Economics 17(1), 71-87.